

Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei, nr. XV, Iași, Editura Palat, 2015, 456 p.

The Yearly Review of the Ethnographic Museum of Moldavia is one of the few publications in the field of ethnology and folkloristics that managed to maintain both a periodic appearance and a high scientific level in Romania. Its fifteenth number gathered again a rich selection of articles, field information, photographic documents, commemorations and book reviews, that deal with different segments of traditional culture.

One landmark of this publication consists in the effort to disclose valuable studies written by Petru Caraman, whose destiny was so unfair. This number of the annual adds another post-mortem recognition section, dedicated to the founders of the museum. While the mentioned scholar signs a second part of a study, as a continuation of the 2015 number, Ion Chelcea is the author of three shorter articles on Christmas tradition, spinning gatherings and on the magical use of woven blouses to ward off plague.

Petru Caraman wrote his study entitled *Ethnographer Dimitrie Cantemir and the Folklore of the Asiatic Orient* in 1973, as a presentation paper for a symposium held in Freiburg and later turned it into a scientific article. Professor Ion H. Ciubotaru was his disciple and edited all the manuscripts Petru Caraman prepared but was not allowed to publish. Numerous books and studies are now accessible for the public thanks to his effort. The loss of the scholar's work would otherwise have been irreplaceable since Petru Caraman spoke all Slav languages, French, German, English, Spanish and used a tremendous bibliography in a pedantic tone. Comparisons among Turks, Tatars, Greeks, Islamists, Czechs, Scots, Indians and Romanians are offered as part of the demonstration in the present article. The defamatory cortege of a sinner riding a mule appears in one of Dimitrie Cantemir's writings and Petru Caraman proves with numerous historical references that this ritual has a Euro-Asian origin.

The name of this remarkable scholar reappears along the annual in a study signed by Ioana Repciuc and in an epistolary exchange. The first, entitled *Petru Caraman's Work on Identifying the Folkloric Source of "Cupidon și Psyche" Fairytale – in the Context of International Research*, analyzes present perspectives on Apuleius' writing and underlines the great importance of Caraman's findings. Ioana Repciuc discusses theories that characterized fairytale interpretations, from the mythological school to the anthropological approach, the historical-geographical key used by Nordic folklorists and the myth and ritual school. Caraman's study on *Cupidon and Psyche* was published in the ninth number of *The Yearly Review of the Ethnographic Museum of Moldavia* but it was written in 1969. The research is, according to Ioana Repciuc, diachronic: it uses both the geography of the folkloric motif and a historical method of revealing cultural connections. Unlike most critics who did not notice the cultural archetype, Petru Caraman considers that Apuleius was inspired by a folk narrative theme from the Mediterranean Europe and added some poetical alterations to it. He speaks about a "mythological element superposed to the folkloric one" (p. 197). Ioana Repciuc follows the demonstration closely and proves an excellent knowledge of Petru Carman's work and editing process. Many references come from other books or articles written by Caraman and from Ion H. Ciubotaru's notes on manuscripts; thus the reader gains a larger image on the scholar's fields of interest.

His tutelary figure receives a more subjective dimension in the epistolary exchange from 1956 and 1961. Petru Caraman was invited by mail to publish in the *Journal of*

Ethnography and Folklore by Mihai Pop, the deputy director of the academic institute dedicated to the study of Romanian folklore. He answered with a long and disturbing letter that contains all the important aspects of his life: the dramatic existence, the passion for ethnology that became his salvation, the fierce adversity of his contemporaries and his emotional involvement in the social course of folkloristics. Ion H. Ciubotaru chose this letter for publication precisely for its synthetic and sincere perspective, for the reader to take a glimpse at the forthcoming volume with all Petru Caraman's epistolary exchanges.

Some authors of the articles from the annual are researchers living in the Republic of Moldova. Varvara Buzilă, Andrei Prohin, Vasile Chiselită, Dorina Onica and Maria Ciocanu not only signed interesting studies but also included rare pictures from the Moldavian archive. Varvara Buzilă is one of the first Moldavian researchers that collaborated with *The Yearly Review of the Ethnographic Museum of Moldavia*, her interests including ritual bread, the magic value of leaves, socio-cultural aspects of greetings, *mărțișorul* – a spring amulet and many others. In the present number of the annual the Moldavian ethnologist discusses *Band of Lads and Village "Hora". Traditional Institutions for the Assertion of Social-Normative Culture* in a sociological manner, since the author considers that "traditional institutions are living organisms of a well correlated system". According to Varvara Buzilă, the lads' band performing carols on Christmas is similar to the community dance called *horă* in several ways: both function as social and economical contexts, they are built on collective practices and inculcate altruism, respect and attachment to tradition. Sorin Sabău's article on the fair held on Mount Găina can be read as a helpful continuation of the present study, since it presents the social importance of this yearly event.

Silvia Ciubotaru wrote about *Romanian Pluvial Myths in an International Context*. Next to professor Ciubotaru, the researcher was Petru Caraman's disciple, and this fact is visible in the comparative method of investigation and in the interdisciplinary approach. The ethnologist starts from active beliefs registered in the Folklore Archive of Moldova and Bucovina and reveals similar contexts from Europe, Asia or Africa. Moreover, Silvia Ciubotaru follows the evolution of dragons, weather witches, cloud nymphs and dragon slayers up to the Christian doctrine and helps the reader get a larger perspective on these cultural symbols. For example, Saint Elijah is presented as a contemporary image of dragon slayers from all over the world (comparisons with Hittite, Egyptian, Taoist, Babylonian, Greek and Nordic mythologies are used), and also of the Greek Apollo, Slav Vlas or the Thracian knight. The author argues that the need to control weather came together with agriculture and magic was used all over the world to obtain the right amount of precipitations. Today, the magic control of weather is still performed by craftsmen who need to have their work dried out by the sun: potters, brick makers, gardeners and so on. In fact, the community blames them for times of drought and even opens lawsuits as noted in the case of the Polish from Bukowina Tatrzańska, in 1972.

The ethnographic documents are numerous, but we will only mention Ion Cherciu's article on *Traditional Technical Installations from Dobruja*. The author uses information gathered during a research project financed by the Romanian Authority for Scientific Research and presents a typology of fountains, mills, domestic textile installations and fruit processing installations. The keen eye of the ethnographer distinguishes between Romanian authentic constructions and Tatar influences, since Dobruja is a multiethnic geographical area.

The reviews that precede a bibliographical recap of the work published by the annual in the last six years are diverse as well. Topics range from fairy-tales (both an anthology and a small encyclopaedia), carols and ballads, traditional clothing, funerary customs, folklore from Transylvania and Banat. The distinguished anthropologist Sanda Golopenția reviewed *Stained Glass Windows*, a book that gathers small articles on ethnological themes, signed and published from 1992 to 2002, by Silvia and Ion H. Ciubotaru. Sanda Golopenția highlights the family initiative that led the authors' two sons to making scrapbooks with the articles and

considers that the resulting book opens a “multiplied dialogue” (page 449). Authors speak between themselves by investigating the same themes, their children are the first readers who become editors of the volume, and then the general public gains access to an attractive and clear presentation of holidays, cultural practices, folk festivals, potters and naïve painters.

The Yearly Review of the Ethnographic Museum of Moldavia is a balanced scientific magazine that manages to captivate the readers with each appearance. Folklorists, ethnographers, ethnologists and sociologists discover helpful information that is seldom difficult to reach, whether because it consists in unpublished papers and data or because fieldwork in some geographical zones can barely be accessible. We are looking forward for the next issues of this annual, since the subsequent value has already become a certainty.

Adina Hulubaș

“A. Philippide” Institute of Romanian Philology, Iași
Romania

Doina BUTIURCĂ, *Lingvistică și terminologie. Hermeneutica metaforei în limbajele de specialitate*, Iași, Institutul European, „Academica. Științele limbajului”, 2015, 238 p.

Ayant déjà une certaine notoriété parmi les chercheurs de la terminologie roumaine, Doina Butiurcă propose par son nouveau recueil une approche complexe, aussi bien au niveau théorique qu’analytique, des questions liées à la terminologie et aux langages spécialisés. Ces domaines appellent des réflexions sur la communication et les fonctions de la langue, l’herméneutique de la métaphore dans les langages spécialisés, la dynamique de la métaphore de source gréco-latine, les structures préconceptuelles dans la terminologie médicale, les paradigmes linguistiques et conceptuel-sémantiques dans le langage panlatin, la terminologie interdisciplinaire, autant de problématiques traitées dans les sept chapitres de l’ouvrage. La nouveauté de cette recherche réside dans l’approche diachronique et synchronique de la métaphore dénomminative, dans une période où, dans la linguistique roumaine, les études de terminologie ont tendance à rester dans les schémas synchroniques de la traductologie. La métaphore dénomminative est le concept autour duquel s’articulent les réflexions de ce livre visant à éclairer son usage dans le domaine de la terminologie. Comme l’observe aussi Gh. Chivu dans la préface, l’auteure propose, afin d’éviter les confusions de nature conceptuelle, le concept générique de « métaphore spécialisée » qui englobe, dans l’étude des langages de spécialité, la métaphore terminologique, respectivement celle conceptuelle.

Le premier chapitre du livre est consacré à la description des fonctions de la langue, manifestes au niveau de la réalité ontologique, à la fois celles de base et celles auxiliaires, ayant toutes une contribution au dépassement de « la marque de l’instinctuel » (p. 13) et à l’établissement d’une communication interpersonnelle. Les analyses terminologiques sont précédées par une présentation de cette branche de la linguistique qu’est la terminologie, développée en raison de l’apparition d’un grand nombre de concepts dans les domaines scientifiques qui exigeaient des instruments linguistiques appropriés. Étant elle-même membre du Réseau Panlatin de Terminologie, REALITER, l’auteure fournit quelques repères historiques sur les différentes écoles de terminologie et réalise une analyse contrastive concernant les préoccupations de leurs adeptes. À cet égard, elle note que les représentants de l’école terminologique de Moscou sont préoccupés par la standardisation des concepts et des termes dans le contexte plurilingue de l’Union soviétique, mais font preuve d’une grande prudence, comparable à celle des milieux de recherche existants en France et au Québec. En

outre, ces terminologies promeuvent l'idée que l'objet d'étude de la discipline est lié, avant tout, au langage, conception par laquelle ils se détachent de l'École de Vienne (p. 42).

Après un aperçu général sur les concepts fondamentaux utilisés dans la terminologie, la métaphore est questionnée dans une dimension cognitive, analyse qui assure le passage vers le troisième chapitre du livre, portant sur l'herméneutique de la métaphore dans les langages de spécialité. L'approche de l'herméneutique de la métaphore est très complexe car, selon l'auteure, celle-ci a un impact sur au moins trois paliers interdépendants : le palier cognitif – la métaphore représente l'intuition d'une réalité qu'elle provoque et qu'elle reflète au niveau de la logique, des raisonnements ; le palier conceptuel – la métaphore met en valeur l'unité irréversible et universelle d'un fonds commun ; au niveau des sciences de la langue, la métaphore scientifique représente le reflet de la relation étroite qui existe entre la linguistique et la terminologie descriptive.

S'appuyant sur un support théorique très riche, mais aussi sur les résultats de ses propres recherches, l'auteure met en évidence la distinction entre la métaphore scientifique et la métaphore poétique, entre la métaphore terminologique et la métaphore conceptuelle. Empruntant les éléments d'une approche rhétorique de la métaphore, réalisée par Ioan Milică, Doina Butiurcă attire l'attention sur la complexité du processus de métaphorisation scientifique, qui « ne suppose pas seulement une simple substitution, un déplacement du mot, mais un phénomène réalisé en accord avec 'trois plans de pertinence': 'le plan de la représentation', 'le plan de l'interaction avec le récepteur', 'le plan du texte' » (p. 66). On présente ainsi différentes classes de métaphores terminologiques et leurs fonctions, en montrant que leur rôle est de conceptualisation, de compensation des carences dénominatives et/ou notionnelles existantes au niveau des différentes terminologies.

Les domaines qui offrent le corpus-support des nombreux exemples utilisés dans l'analyse des différentes problématiques abordées dans le présent volume, dont la transparence et la traductibilité de la métaphore dans la communication spécialisée, ou bien les modèles préconceptuels se trouvant à la base de la métaphore dans les langages de spécialité, sont celui journalistique, informatique, économique, et, surtout, médical. Faisant recours à des éléments linguistiques, historiques, sociologiques, philosophiques, l'auteure montre que les métaphores spécialisées sont basées sur des correspondances conceptuelles entre le concret et l'abstrait. Dans cette perspective, le cinquième chapitre apparaît particulièrement intéressant : les analyses terminologiques montrent combien les modèles préconceptuels des branches médicales représentent, avant tout, un tableau métaphorique de l'homme, mais aussi de l'habitat, de l'environnement, du Cosmos, une série d'équivalences où l'homme a cherché un modèle de conceptualisation.

Le sixième chapitre analyse les formants de source grecque et latine, à savoir le critère structurel, conceptuel, interdisciplinaire et étymologique de leur classification, les relations paradigmatiques au niveau des affixes et les préfixes néologiques dans la terminologie médicale. L'analyse des différents préfixes néologiques de circulation internationale révèle que la plupart des unités conceptuelles sont mises à jour à leur aide, ce genre de termes constituant des emprunts savants ou des calques d'après le modèle étranger (français/anglais) et, seulement dans une moindre mesure, des formations avec un terme-base roumain (p. 156). À partir de ces analyses, l'auteure insiste sur l'importance des investigations diachroniques dans le domaine de la terminologie, visant la corrélation du fonds terminologique greco-latin (et non seulement!), commun aux sciences, avec les standards de terminologisation des actuelles langues de culture.

La terminologie interdisciplinaire est interrogée dans le septième chapitre par la mise en évidence du fonds conceptuel commun de certaines constructions cognitives polylexicales. À partir des études d'Angela Bidu-Vranceanu, Doina Butiurcă réaffirme la distinction entre « les interférences » terminologiques et « les interdisciplinarités proprement-dites », la première catégorie se basant sur des équivalences aléatoires, la

seconde sur l'identité sémantique entre l'utilisation d'un seul et même terme dans différents langages spécialisés.

Un apport scientifique important de ce livre est constitué également par l'Annexe 1, qui présente le guide étymologique des modèles préconceptuels d'origine grecque et latine, utilisés dans la terminologie panlatine.

Par le caractère systématique des informations présentées, ce recueil a, d'une part, des qualités pédagogiques certaines pour ceux qui sont intéressés à approfondir le vaste domaine de la terminologie; il contribue à l'articulation d'une culture linguistique et au développement d'une méthode scientifique de recherche. D'autre part, la bibliographie très riche et diversifiée est un bon guide dans l'approche de certaines problématiques spécifiques, et les analyses nuancées et précises représentent autant de sources d'information et de pistes de réflexion pour tout chercheur du domaine de la terminologie.

Corina Bozedeau
*Université „Petru Maior”, Târgu-Mureș
Roumanie*

Virgil CÂNDEA, Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate. Serie nouă, vol. 5: Serbia – Turcia, București, Editura Academiei Române; Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2014, 529 p.

This is the latest volume of the New Series of *Romanian Traces Abroad*, the continuation of the work begun by the late historian Virgil Căndea more than five decades ago. The author wished to gather in a centralized manner the alienated cultural heritage originating from the territory of present-day Romania, documents and works of art produced by foreigners during their stay there or by Romanians abroad, as well as foreign works funded or requested by Romanian patrons. It is not an exhaustive endeavour since the rigorous methodology takes into consideration only items that can be precisely identified and localized and it is thus subject to further additions. Considering this, it is possible to see future *addenda* to the volumes. Readers can find information about the methodology used in gathering and publishing the items in the first volume of the New Series, in Romanian as well as in English.

The group of editors from the Institute of South-Eastern European Studies and 'Nicolae Iorga' History Institute in Bucharest, lead by Ioana Feodorov, has set out on the laborious work of publishing and bringing up to the date the pieces of information gathered by professor Căndea during 1960–1989. Published in a first form in 1963, Virgil Căndea started the first series of *Romanian Traces Abroad* in the early 1990s, with the first volume appearing in 1991 (Austria – Greece) and the second one in 1998 (India – The Netherlands, as well as additions to Albania – Greece). The first four volumes of the current New Series appeared in 2010 (Albania – Ethiopia), twice in 2011 (Finland – Greece and India – The Netherlands) and in 2012 (Poland – Russia). The third volume marked the end of the re-editing process of the material already published by professor Căndea, and it was followed by pieces of information from the professor's personal notes, up to then unpublished. This fifth volume represents thus unpublished material from his archive as well as updates from a wide group of scholars, regarding Serbia, Syria, Slovakia, Slovenia, Spain, USA, Sweden, Tunis and Turkey. Different from the first series, independent countries that in the past were part of entities such as Czechoslovakia, the Soviet Union or Yugoslavia and were thus listed

under those titles, now have their own section. In the fifth volume this of course applies to Serbia, Slovakia and Slovenia.

As with the first four issues of the New Series, the latest one benefits from the editor's note both in Romanian and English, making it accessible to a larger audience. At first the work may seem intimidating to the inexperienced researcher due to its large number of abbreviations. Nonetheless, the informative lists at the beginning of the volume are more than comprehensive. Tables presenting the system used to transcribe Arabic script into Latin script (for the Arabic, Ottoman Turkish and Persian languages) are also given.

This volume's highlights are undoubtedly the sections regarding works found in the United States (p. 203–350) and in Turkey (p. 377–519). Besides being a testimony of the important Romanian community living there during the last couple of centuries, the pages regarding the USA also bear witness to the intense exodus of cultural works from all around the world. It was in the Houghton Library of Harvard University that Virgil Căndea discovered in 1984 the long-lost original Latin manuscript of Dimitrie Cantemir's most crucial work, *The History of Growth and Decay of the Ottoman Empire*, written around 1714–1716 during the Moldavian prince's exile in Russia, which was used by Nicholas Tindal for his famous English translation of 1734. This achievement emphasized the importance of searching foreign archives and collections for presumably lost works. It is also important to note that such initiatives give benefit not only to the national heritage of Romania but also to the wider area with which this country shares a common history. Cultural ties between Romania and the USA were also enriched by the visits of important state persons such as Queen Mary and historian Nicolae Iorga.

Considering Romania and Turkey's historical ties it is no wonder that the section regarding the political heir of the Ottoman Empire occupies such an important place in this book. Most traces consist of course of written material. Thousands of documents and manuscripts found today in Turkish archives record different aspects of Romania's past. An important number of them were collected as microfilm copies and stored at the National Archives in Bucharest in the past decades by leading Turcologists such as Mihail Guboglu, Mustafa Mehmet, Tahsin Gemil or Valeriu Veliman. Since many chronicles of the Ottoman Empire include aspects regarding the Danubian Principalities, *Romanian Traces Abroad* can be a useful tool for tracking down the manuscripts of these works.

Following the aftermath of the First World War and the ensuing Greco-Turkish War, population and archival exchanges occurred between the two countries. The author, editors and collaborators of the third and fifth volumes, which deal with Greece and Turkey respectively, underwent a considerable amount of effort to insure that the items are listed in their correct location. The editor, Ioana Feodorov, suggests that a centralized effort by one or more institutions of the Romanian Academy should be made in order to systematically analyze the Ottoman Archives for more documents regarding Romania's history (p. IX). The Ottoman Archives of the Prime Minister's Office in Istanbul (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) were recently moved to a new location in the Kağıthane district that has seen its fair share of controversy regarding storage conditions, with some critics fearing that a number of documents have been permanently damaged.

Other Romanian traces abroad which only recently have started to get some well deserved attention are the buildings erected by or for Romanian notables in Istanbul, the former capital of the Ottoman Empire. Even though most of them are now lost, in the past the city was literally dotted with mansions and palaces like the ones of the envoys of Wallachia and Moldavia (Eflak Sarayı, Boğdan Sarayı) or the many possessions of rival princes Dimitrie Cantemir and Constantin Brâncoveanu. As in the case of Greece (especially for the regions of Mount Athos and Epirus), Istanbul is home to a number of churches and schools that were either erected by Romanian leaders, furnished by them or to which churches and monasteries in Wallachia or Moldavia were dedicated. The Church of Eflak

Sarayı was even home to the Ecumenical Patriarchate of Constantinople for a short time at the end of the sixteenth century, before moving to its present location in the church of St. George in the Fener district, at the turn of the seventeenth century. Religious patronage was one of the main aspects by which Romanian culture manifested itself in the Balkans up to the secularization of Church properties in 1864 during the reign of prince Alexandru Ioan Cuza.

The series would have benefitted and possibly attracted a larger audience if it also contained at least a few depictions of the works presented. It would have probably been too much of an effort to include illustrations to the already hefty publishing endeavour. I think it is worth considering the possibility of a future illustrated companion or an album related to the series.

The editors are aware that the present day conflict in Syria may have lead to permanent destructions of items mentioned in this inventory. Most of the contributions regarding this country were gathered by professor Cădea in his trips to Aleppo and Damascus during 1968–1980. Who knows if the manuscripts of Cantemir's Arabic *Divan* or the numerous Christian religious books printed in the Danubian Principalities will survive the ongoing conflict which has devastated, amongst others, the city of Aleppo, a centre of the Syrian-Orthodox church and benefactor or many donations from the princes of Moldavia and Wallachia. The fresco from the church of St. George in Hama, painted by a Romanian cleric in the 1970s was already damaged during the Hama Uprising of 1982, just several years after its completion (p. 135). The series' value is thus further emphasized as a record for future generations, when the consequences of war may no longer permit the study of original items.

The series' initiative is even more welcomed today considering the large number of Romanians living and working abroad who represent the means to produce new works of cultural significance. I think that initiatives such as this series are important in maintaining the cultural identity of those living abroad, to maintain a strong cultural tie with their place of origin. The Romanian Government's apparent lack of interest in its citizens abroad has led to widespread manifestations during the November 2014 presidential elections which have arguably turned the favours for one of the candidates. This proves the importance of keeping a close tie with the people living, working and studying abroad, who have become such an important factor in the last decade. *Romanian Traces Abroad* represents just such an effort, although on a different scale, of cataloguing and keeping record of the Romanian cultural heritage that has been spread out throughout the world.

Radu Dipratu
University of Bucharest
Romania

Augusta COSTIUC RADOSAV, *Vocile unei istorii neterminate. Presa idiș din spațiul românesc extra-carpatic: 1855–1900*, Cluj-Napoca, Argonaut & Mega, 2014, 440 p.

Situată la intersecția interdisciplinarității – istorie, istoria culturii, bibliologie, lingvistică, semantică, analiza discursului și analiza de discurs, comunicare, antropologie culturală –, prin tema pe care o abordează, cartea Augustei Costiuc Radosav se afirmă ca un rezultat singular în spațiul cultural românesc având meritul de a alinia și de a integra cercetarea românească consacrată limbii, literaturii și culturii idiș cercetărilor similare internaționale.

Structurată în douăsprezece capitole, cercetarea pe care Augusta Costiuc Radosav o aduce în atenția noastră se focalizează asupra analizei presei idiș din România extra-carpatică în perioada 1855–1900, deoarece „Presa, ca «voce publică» a comunităților și limba idiș, ca expresie vernaculară a comunicării intra- și intercomunitare din lumea evreiască, au conturat o istorie și o lume care «a fost» și care a rămas doar la nivelul unor insularități disparente (comunitățile închise care mai vorbesc astăzi limba idiș în Israel și S.U.A.). Ele reprezintă vocile (presa) și istoria neterminată (dispariția progresivă al *Yiddishland*-ului). Istoria presei idiș din spațiul românesc probează în modul cel mai elocvent vocile unei istorii neterminate” (p. 9).

În primul capitol, intitulat *Istoriografia presei idiș din România* (p. 14–47), organizat în trei subcapitole, cercetătoarea expune cadrul conceptual-teoretic de analiză ce stă la originea investigației sale. Apelând la o perspectivă multidisciplinară ce îmbină abordarea bibliografică, cu cea editorială, respectiv cu cea de sociologie a lecturii și cu cea culturală, relaționate indisputabil cu conceptul de „opinie publică”, deoarece „formarea opiniei publice este expresia unei culturi politice și civice” (p. 17), Augusta Costiuc Radosav realizează o trecere în revistă „sub forma unei expuneri istoriografice reconstitutive, marcate de considerații critice” a cercetărilor bibliografice – bibliografii de periodice, liste bibliografice de periodice, bibliografii ale surselor secundare, opere lexicografice – consacrate publicațiilor periodice evreiești din arealul românesc „cu accent asupra publicațiilor în idiș ca o componentă distinctă a acestei prese” (p. 21), subliniind totodată faptul că, pe lângă „studii din reviste de specialitate sau capitole din volume” (p. 33), „un rol semnificativ în fixarea celor mai importante repere istoriografice privitoare la presa de limbă idiș din România îl au contribuțiile de tip istoria presei, sintezele sau monografiile” (p. 27). Capitolul se încheie cu o expunere clară și concisă a acelor „modele teoretice și hermeneutice” ce configurează punctele de reper ale autoarei „în abordarea analitică a unui segment al presei evreiești din România” (p. 46), ceea ce contribuie la plasarea studiului întreprins „într-un cadru științific și de cercetare mai larg asupra presei evreiești din Europa, constituind o contribuție și o completare a acestei vaste panorame publicistice atât de bine conturate în spațiul întregii diaspore evreiești europene” (p. 46–47).

În capitolul al doilea, intitulat *Cadrul istoric european de apariție al publicațiilor periodice: secolele XV–XVII* (p. 48–53), cercetătoarea aduce în prim-plan un scurt istoric al publicisticii europene, întrucât „cadrul istoric european în care apar publicațiile periodice a fost condiționat, în primul rând, de apariția tiparului la mijlocul secolului al XV-lea” (p. 48), ceea ce echivalează cu declanșarea unei „schimbări semnificative pentru circulația informațiilor de actualitate în mediile europene” (p. 49). După repertorierea primelor încercări de publicații ce s-ar preta acestei categorii prin raportare la marca „+ periodicitate” și a principalelor centre în care acestea apar, Augusta Costiuc Radosav ajunge la concluzia că orașul Amsterdam este un adevărat centru-generator – dovadă stând existența, în secolul al XVII-lea, a unor jurnale în limbile flamandă, franceză, idiș și ladino –, ceea ce-l înscrie „într-o geografie simbolică a debutului publicisticii europene din secolele XVI–XVII, ca loc ce prezervă, transmite și consacră memoria unor nume de publicații periodice și ca spațiu emblematic pentru o diversitate lingvistică și culturală care se va repercuta asupra evoluției publicisticii europene și evreiești în secolele următoare” (p. 53).

În acest fel, cercetătoarea face trecerea spre cel de-al treilea capitol al lucrării sale, și anume *Periodicele idiș din Europa între secolele XVII–XIX* (p. 54–63), apreciind că „Publicistica idiș din diaspora europeană se constituie, așadar, ca un reflex atât al cadrului istoric european de apariție al periodicelor, cât și ca expresie a unei dimensiuni culturale proprii, specific evreiești, dimensiune definită și condiționată în primul rând prin valențele sale lingvistice, în condițiile în care limba și comunicarea au fost două coordonate esențiale ale mecanismelor de preservare identitară și au delimitat un profil identitar distinct al diasporei evreiești europene” (p. 54). Considerând că „presa scrisă în limba idiș reprezintă ieșirea dintr-un orizont lingvistic eminentemente închis, autoreflexiv și intrarea într-un orizont

mai larg, deschis, al comentariului cotidian atât din interiorul lumii evreiești cât și din afara ei” (p. 55) și tratând analitic și cronologic publicațiile periodice de limbă idiș din Europa, dintre care reținem, pentru Europa vestică, „Kurant” (Amsterdam, 1686–1687), „Naye tzaytung” (Praga, 1716), „Tzaytung” (Metz, 1789–1790) etc., respectiv, pentru Europa centrală și sud-estică, „Der Beobakhter an der Vayksel” / „Dostrzegacz nadwilański z Warszawy” (Varșovia, 1823–1824), „Tzaytung” (Lemberg, 1848–1849), „Die yudishe post” (Lemberg, 1849), Augusta Costiuc Radosav ajunge la concluzia că, dacă între secolul al XVII-lea și primul deceniu al secolului al XIX-lea presa de limbă idiș viza exclusiv arealul vestic al Europei, cu jumătatea secolului al XIX-lea centrul de greutate se deplasează spre partea centrală și răsăriteană a Europei, „*idișul folosit devine idișul valorizat*, în sensul unei asumări conștiente a unei limbi vii și capabile să redea în scris nuanțele inerente ale unui text literar dar și concizia și acuratețea caracteristice unor texte jurnalistice din ce în ce mai programatice” (p. 63).

În capitolul al patrulea, *Teme și repere privind istoria evreilor din spațiul românesc extra-carpatic* (p. 64–82), un capitol de un interes aparte în arhitectura lucrării, cercetătoarea se apleacă asupra a cinci teme recurente în discursul istoriografic despre evrei din spațiul românesc, teme înțelese ca „etape” sau „epoci” ale istoriei evreilor din România extra-carpatică, și anume „tema comunitară” (p. 64–67), „tema cetățeniei” (p. 67–70), „a evreilor ca temă de stat” (p. 70–71), „tema sionistă” (p. 72–79) și „tema emigrării” (p. 79–82). Urmărind evoluția primelor comunități evreiești de la atestarea lor documentară în secolul al XIV-lea și mergând până la momentul cristalizării lor „pe întreg parcursul secolului al XVIII-lea la Iași, Botoșani, Piatra Neamț și în alte localități” (p. 65), cercetătoarea apreciază că în secolul al XIX-lea „autonomia și drepturile comunitare sau colective ale evreilor” cunosc un regres datorat *Regulamentului Organic* din 1829, producându-se în acest fel „disoluția temei comunitare și a dreptului comunitar prin trecerea de la titulatura de *comunitate de pământeni* la statutul de *străini*” (p. 66). În continuitatea deschisă de etapa comunitară se înscrie cea a cetățeniei ce viza „drepturi generale, politice și cetățenești, promovate de programele liberale ale revoluțiilor din 1848” (p. 67) și mai apoi de *Codul Civil*, intrat în vigoare în decembrie 1865, al lui Alexandru Ioan Cuza, ceea ce va conduce la „un clivaj în interiorul societății evreiești” (p. 69), contribuind „în mod definitiv la ruptura dintre elita evreiască, asimilaționistă, și corpul comunitar tradițional evreiesc. Diversificarea ipostazelor identitare ale lumii evreiești exprimă tendințele generale ale politicilor publice adoptate de autoritatea de stat față de evrei. Aceste ipostaze identitare corespund gradului de deschidere civilă, politică, economică, cultural-profesională și reprezintă, de fapt, strategii identitare relansate în scopul confruntării lumii evreiești cu marea istorie” (p. 69). Pe axa diacronică a evoluției se conturează a treia secvență temporală circumscrisă problematicii evreilor ca „temă de stat”. Suprapusă cronologic momentului instaurării „regimului monarhic în 1866” (p. 70) și ultimelor decenii ale secolului al XIX-lea, tema de stat a problematicii evreiești coincide cu „restrângerea drepturilor comunităților evreiești” și de aici „internaționalizarea dezbaterilor asupra statutului evreilor din România” (p. 70), ceea ce va conduce la o serie de măsuri legislative antisemite, „de proliferarea și instalarea unui discurs public antisemit, distribuit pe câteva teme sau idei dominante: religie, economie, politică, rasă și xenofobie” (p. 71). A patra secvență ilustrează tema sionistă, „ca regăsire a conștiinței naționale și istorice” (p. 72). Pentru o receptare corectă a acesteia, autoarea trece în revistă etapele ce o compun: „a precursorilor”, „a emigrării sporadice”, „a prospecțiunii”, „a asumării colective a ideii de colonizare [...] pentru asigurarea reușitei emigrării” (p. 72–73) – această etapă va culmina cu înființarea la Galați, în 1881, a „Societății de colonizare a Eretz Israel”, ce va funcționa până în 1884 –, respectiv a „organizării și autodefinirii identității evreiești în condițiile părăsirii diasporei și stabilirii în *Eretz Israel*” (p. 76), această ultimă etapă generând apariția unei noi mișcări, în 1892, și anume *Hovevei Zion* (‘Iubitorii Sionului’). Ultima secvență, simultană din punct de vedere cronologic temei sioniste

(ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea), corespunde temei „emigrării spre America [...]”, fiind o alternativă la orientarea care își exprima public adevărată pentru colonizarea *Eretz Israel*” (p. 79).

În al cincilea capitol, intitulat *Debutul publicisticii idiș din spațiul românesc extra-carpatic: perioada 1855–1874* (p. 83–159), structurat în patru subcapitole, cercetătoarea discută primele inițiative de elaborare de publicații periodice în limba idiș apărute în Principatele Române, anume: „Korot ha-'itim” (‘Cronica timpurilor’), apărut la Iași între 1855 și 1871, „Gazeta română-evreiască” (Iași, martie–aprilie 1859), „Di Tzayt”/ „Timpul” (București, mai–august 1859), respectiv „Et ledaber” (București, mai–iulie 1859). Subliniem faptul că fiecare din aceste periodice beneficiază de prezentări detaliate ce aduc în prim-plan geneza și contextul istoric al apariției publicației, orientarea programatică vizată sau profilul redacțional, arhitectura periodicului și direcțiile editoriale cu temele de interes (sociale, politice, religioase, educative etc.) impuse de evenimentele socio-istorice ale epocii.

Un spațiu aparte în compoziția lucrării este acordat, în capitolul al șaselea, intitulat *Cel mai longeviv jurnal idiș din spațiul românesc extra-carpatic: „Hajoetz le-Bet Israel be-Romania”, București, 1874-1895* (p. 160–183), unuia dintre cele mai longevive jurnale idiș din Țara Românească. Apariția acestui ziar, în traducere „Sfetcnicul comunității lui Israel din România”, cu un tiraj foarte mare „al cărui vârf a ajuns la 18 mii de exemplare” (p. 162), se leagă de numele lui Yechiel Michel Aziel și prin titlul ales „concentrează un mesaj foarte puternic, exprimat succint și care poartă o anumită marcă a oralității transmișiei, a impactului mesajului comunicat prin grai viu, care este transpus în mod simbolic asupra mesajului scris prin intermediul jurnalelor” (p. 160). Cercetătoarea realizează o analiză aprofundată a istoricului ziarului, a articolului-program, a structurii și direcțiilor editoriale, apreciind că „De-a lungul celor două decenii de apariție, „Hajoetz le-Bet Israel be-Romania” a reflectat problemele cele mai stringente din domeniile politic, economic sau cultural cu care se confrunta comunitatea evreiască din România, constituind unul din punctele de reper esențiale ale publicisticii de limba idiș dar și ale publicisticii evreiești în general din România” (p. 162). Prin „Știrile diverse, editorialele captivante și de multe ori foarte acide, tratarea tuturor problemelor cu care s-au confruntat comunitățile evreiești, însă, mai ales receptivitatea redactorilor, care au preluat și publicat majoritatea corespondenței primite de la reprezentanți ai diverselor comunități din țară” (p. 182–183), acest ziar s-a aflat pe primul loc în opțiunea de lectură a publicului de limbă idiș.

Urmând aceeași direcție de analiză, Augusta Costiuc Radosav îndreaptă atenția noastră, în capitolul al șaptelea al cărții, intitulat *Primele cotidiene idiș din spațiul românesc extra-carpatic: „Jüdischer Telegraph”, București 1877–1878 și „Der politiker”, București, 1877* (p. 184–191), înspre înțâietatea, pionieratul deținut de arealul cultural românesc, prin centrul său – orașul București –, în plan nu doar european, ci internațional, pionierat datorat apariției primelor cotidiene idiș. Pe lângă acuratețea datelor pe care ni le oferă, cercetătoarea are meritul de a aduce de nu puține ori corecții, îndreptări informațiilor bibliografice vehiculate referitoare la apariția și circulația primelor cotidiene idiș din lume, contribuind în acest fel la „poziționarea corectă a celor două cotidiene idiș din București în peisajul publicisticii idiș mondiale” (p. 191).

Prin analiza întreprinsă în capitolul al optulea, *Periodice idiș de interes general cu tematică politică, științifică, culturală sau economică* (p. 192–217), așa cum titlul anunță, cercetătoarea ne familiarizează cu temele ce fac obiectul diverselor periodice idiș apărute la București [„Das Jüdische Blat” („Foaia israelită”), 2 martie 1877; „Jehudith. A yudishe tzaytung fir politik, literatur und kritik” (‘Judith. Jurnal evreiesc despre politică, literatură și critică’), 1883; „Purim Blat. Baylage tsum Hajoetz no. 900” (‘Foaie de *Purim*. Supplement al «Hajoetz» nr. 900’), februarie 1887; „Bukarester Israelit. Vokhenshrift der unterhaltung und der visenshaft” (‘Israelitul bucureștean. Săptămânal pentru recreere și știință’), 1895], Iași [„Der Rumenische Izraelit” (‘Israelitul român’), 1822; „Der Jüdische Geist. Fertret alle

matrielle un geystige yudische interessen” (‘Spiritul evreiesc. Reprezintă toate interesele materiale și spirituale evreiești’), 1898–1899], Botoșani [„Hatokea. Tzaytung fag dem yiddishen folk” (‘Sufletorul din shofar. Ziar pentru poporul evreu’), 1885], Galați [„Galatzer Israelit” (‘Israelitul gălățean’), 1887] și Roman [„Hatzofe. Organ fir handil, naves und yudische angeleygenheytn” (‘Observatorul. Organ pentru comerț, noutăți și chestiuni evreiești’), 1890].

Prezentarea publicațiilor periodice de limbă idiș de interes general continuă în capitolul al nouălea, intitulat *Periodice idiș de interes general care susțin curentul sionist sau emigrarea* (p. 218–264), ce consacră „un spațiu editorial destul de ample articolelor care se ocupă fie de *problematica sionistă*, fie de *emigrarea spre continentul american*” (p. 218). Pe lângă aceste teme, autoarea evidențiază și aspectele referitoare la statutul limbii idiș. Raportându-se la criteriul cronologic, cercetătoarea aduce în prim-plan alte publicații periodice idiș apărute la București [„Die Jüdische Presse. Eyn organ fir politik, literatur und visenshaft vi oykh fir kurzus und handels-berikht” (‘Presa evreiască. Un organ dedicat politicii, literaturii și științei cât și cursului bursei și veștilor comerciale’), 1880; „Die Wahrheit (Adevărul)”, 1883, publicat până în 15 iunie 1884 la Galați; „Haghabor” (‘Eroul’), 1886; „Das Volksblatt. Vokhentlikhes organ fir politik, literatur, handel und algemeyne interesn des yudenthums” (‘Foaia populară. Organ săptămânal pentru politică, literatură, comerț și interese generale ale evreilor’), 1891; „Das Neue Volksblatt. Vekhentlikhes organ fir politik, literatur, handel und algemeyne interesn des yudenthums” (‘Noua foaie populară. Organ săptămânal pentru politică, literatură, comerț și interese generale ale evreilor’), 1892; „Der Wahre Hajoetz le-Bney Israel be-Romania. Organ fir familye, politik, literatur, handel, Yishuv E’I und sotsiale angelegenheytn” (‘Adevăratul sfetnic al fiilor lui Israel din România. Organ pentru familie, politică, literatură, comerț, Yishuv Eretz Israel și teme sociale’), 20 decembrie 1895], Iași [„Neue Jüdische Zeitung” (‘Noul jurnal evreiesc’), 1881–august 1882; „Jüdisches Volksblatt” (‘Foaia populară evreiască’), 1886; „Der Jüdische Volksfreund” (‘Prietenul poporului evreu’), 1887; „Die Jüdische Post. Vekhentlikhes blatt fir algemeyne interessen des yudenthums” (‘Curierul evreiesc. Foaie săptămânală pentru interese generale ale evreilor’), 1895], Piatra Neamț [„Die Hoffnung. Organ fir politik, literatur. Beferdert yudische interesn, unter neymende un familye” (‘Speranța. Organ pentru politică, literatură. Sprijină interesele evreiești, întreprinzătorii și familia’), 1881] și Roman [„Der Volks Dolmetscher. Vekhentlikhes organ fir familye, literatur, handel, politik und algemeyne interesn des yudenthums” (‘Tălmăciul popular. Organ săptămânal pentru familie, literatură, comerț, politică și interese generale ale evreilor’), 1894].

Cu capitolul al zecelea, *Orientarea sionistă în publicistica idiș din spațiul românesc extra-carpatic* (p. 265–271), Augusta Costiuc Radosav îndreaptă atenția noastră spre publicistica idiș „axată în exclusivitate asupra temei sioniste” (p. 265). Aplicând aceeași metodă de lucru, analiza tematică, seria e deschisă de „Der Kolonist. Organ fir ferbreitung der idee fun erdarbeyt unter den yuden” (‘Colonistul. Organ pentru răspândirea ideii de muncă a pământului printre evrei’) (București, 1881) și continuă cu „Der Emigrant. Organ fir Yishuv E’I. Beferdert yudische interesn. Unter kontrole des Tzentral Komites” (‘Emigrantul. Organ pentru Yishuv Eretz Israel. Sprijină interesele evreiești. Sub supravegherea Comitetului Central’) (Galați, 1882), respectiv cu „Die Judische Zukunft. Organ fir zionismus, kultur und algemeyne yudische interessen” (‘Viitorul evreiesc. Organ dedicat sionismului, culturii și intereselor generale evreiești’) (Iași, 1899).

Respectând același criteriu cronologic, în capitolul al unsprezecelea, intitulat *Orientarea socialistă în publicistica idiș din spațiul românesc extra-carpatic* (p. 272–289), cercetătoarea tratează „o nouă direcție ideologică și politică” ce-și face simțită prezența „în Vechiul Regat al României în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea” (p. 272), și anume socialismul, ale cărui instrumente de propagare, difuzare se vor regăsi în presă. După inventarierea publicațiilor românești de factură socialistă, cercetătoarea expune cronologic

periodicele de orientare socialistă în limba idiș, și anume „Der Wecker” (‘Deșteptătorul’) (București, 1896), „Der Compass” (‘Busola’) (Brăila și București, 1896), „Der Richtiger Compass” (‘Adevărata busolă’) (București, 1897).

Ultimul capitol al cărții, *Semantica titlurilor periodicelor idiș: teme și recurențe identitare și comunitare în lumea evreiască a secolului al XIX-lea din spațiul românesc extra-carpatic* (p. 290–299), se focalizează asupra analizei de „tip semantic a titlurilor periodicelor de limba idiș din secolul al XIX-lea din România” (p. 290). Justificându-și demersul interpretativ cu instrumentele ce configurează câmpul atât al analizei discursului, cât și al analizei de discurs și raportându-se, așadar, la raportul dialogic instaurat între actanți, pe de o parte, publicația periodică și, pe de altă parte, publicul cititor, autoarea își plează investigația în sfera tensiunii generate „din raportul cuvânt-discurs” (p. 291), deoarece „există o dedublare sau o heterogenitate, alimentată reciproc de text și lector în ceea ce privește modul de reprezentare al colectivității, evidențiată de «planul scriiturii» (jurnalul) și de «modurile de vorbire» ale comunităților” (p. 290), „în condițiile în care aceste titluri, dincolo de o publicitate simbolică și de marketing, preiau ideile și temele dominante, sau frământările care animau lumea evreiască de atunci” (p. 291). Examinarea titlurilor de periodice idiș din România secolului al XIX-lea i-a permis cercetătoarei să identifice și să delimiteze „câteva secvențe tematice care dimensionează și structurează varietatea dezbaterilor din spațiul public al comunităților evreiești” (p. 292). În primul rând, e vorba de „tema identitară”, ce se construiește în jurul seriei sinonimice *emigrant – călător – rătăcitor – colonist*, reperabilă prin analiza câtorva titluri de periodice – „Der Kolonist” (‘Colonistul’, 1881), „Der Emigrant” (‘Emigrantul’, 1882), „Der Wanderer” (‘Călătorul’, 1885) ș.a. – ce sunt, într-o geografie și istorie simbolice, „transfigurările tipologice ale unui popor ce își regăsește energiile de odinioară, anesteziate în prezent într-o diaspora bine sedimentată” (p. 293). Plasându-și discursul între două repere sociale ilustrate de prototipul politicianului, respectiv de cel al eroului, publicațiile „Der Politiker” (‘Politicianul’, 1877) și „Haghibor” (‘Eroul’, 1886) circumscriu o a doua temă, și anume cea „civico-politică”. Dacă în cazul primului jurnal cercetătoarea remarcă orientarea și formarea percepției „opinie publice și a spiritului civic prin două modalități – prin acuratețea informației transmise și prin participarea la fluxul informațional și de comentarii ale cititorilor din sfera publică” (p. 295), deoarece „politicianul semnifică, pe de o parte, gestionarul eficient și exemplar al informației cotidiene și, pe de altă parte, *raisonneur*-ul vieții publice” (p. 295), în cazul celui de-al doilea, aceasta notează că „semantizarea [...] delimitează metamorfoze radicale în modelele umane și în tipologiile exemplare din comunitățile evreiești” (p. 296), întrucât „eroul modifică prin semnificația lui percepția individului în confruntarea cu istoria, de la un destin colectiv fatalmente asumat – acela al diasporei – la unul individual, exemplar” (p. 296). O altă temă detașată în urma analizei semantice a titlurilor jurnalelor „Hajoetz” (‘Sfetnicul’, 1874), „Der Wecker” (‘Deșteptătorul’, 1896), „Der Jüdische Volksfreund” (‘Prietenul poporului evreu’, 1896), „Der Volks Dolmetscher” (‘Tălmăciul popular’, 1894) este cea „a problematicii comunitare, mai exact, a re poziționărilor din sistemele comunicaționale și de prestigiu aferente colectivităților evreiești” (p. 296). Prin semantica vehiculată de titlu, acestea detașază două percepții simultane, ce nu se exclud, și anume, pe de o parte, „sunt personificări ale unor idei-forță care provoacă lumea evreiască din a doua jumătate a secolului al XIX-lea dar deopotrivă sunt agenții unui nou tip de comunicare în această lume care [...] fac parte din spațiul proximal al oralității și al vernacularului” și, pe de altă parte, înglobează „valoarea unor metafore în structura oral-scris a comunicării din comunitate” (p. 297). Ultima temă abordată, cea comunitară, se centrează asupra titlurilor de periodice idiș ce înregistrează în denumirea lor „cuvântul *popor* («Volk») sau *popular* («Volks-»)” (p. 297): „Das Volksblatt” (‘Foaia populară’, 1891), „Das Neue Volksblatt” (‘Noua foaie populară’, 1892), „Volks Stimme” (‘Vocea poporului’, 1888), „Der Volksgorten” (‘Grădina poporului’, 1888). Analiza semantică a acestora permite identificarea unei duble direcții: una ce „poate fi

alocată unei remodelări a ființei colective evreiești la impactul cu sionismul” și alta ce „ține de modificări în fiziologia colectivităților evreiești, de un transfer dinspre o realitate spre zona discursului” (p. 298).

Lucrarea se încheie cu *Concluzii* (p. 300–301) ce punctează sintetic principalele obiective ale cercetării consacrate presei idiș din spațiul românesc extra-carpatic din perioada 1855–1900.

Însoțită de un rezumat detaliat redactat în limba engleză (p. 302–339), de un *Glosar de termeni* idiș (p. 340–346), de un inventar analitic al periodicelor idiș din spațiul extra-carpatic (*Catalogul periodicelor idiș apărute în Moldova și Țara Românească în secolul al XIX-lea*, p. 347–410), de o *Bibliografie* (p. 411–426), dar și de o serie de *Indici* de nume de persoane, locuri etc. (p. 427–440), cartea Augustei Costiuc Radosav se impune ca o cercetare monografică temeinică, coerentă, solidă, realizată „dinspre interior”, un punct de reper pentru viitoare „direcții de analiză fixate în istoria-realitate a evreilor din România” (p. 301), o lucrare remarcabilă și cu adevărat valoroasă științific ce atestă o perspectivă globală asupra existenței și circulației publicațiilor periodice în limba idiș nu doar din spațiul românesc extra-carpatic, ci și din cel european.

Maria Aldea

*Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca
România*

Camelia CRĂCIUN (ed.), **Lumea evreiască în literatura română / Representations of the Jewish World in Romanian Literature**, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, 394 p.

Volumul de față a rezultat din conferința „Lumea evreiască reflectată în literatura română”, organizată de către respectatul istoric literar Leon Volovici și desfășurată în februarie 2012, la Ierusalim, după dispariția regretatului istoric literar originar din Iași. Lucrările, aparținând unor autori din România, Israel, SUA, Marea Britanie și Australia, au fost gândite de către Volovici ca întregindu-se una pe cealaltă, astfel că rezultatul, volumul îngrijit de către cercetătoarea Camelia Crăciun, oferă o imagine bogată, complexă, polifațetată a subiectului propus; temele sunt abordate de mai mulți contributori din unghiuri diferite, care intră astfel în dialog, uneori foarte fructuos. Comunicările expozitiv-informative stau alături de cele orientate hermeneutic și teoretic, dar aspectul mozaicat al unor astfel de cărți este, în bună măsură, înlăturat. Conferința îi aparține, astfel, regretatului filolog de la Iași și Ierusalim, căruia îi este dedicată și o primă secțiune a cărții, de evocare și bibliografie. În rest, volumul cuprinde trei secțiuni: *Puncte de reper* istorice sau conceptuale, *Istoriografia temei*, urmărită prin câteva cazuri din secolul XIX și din avangardă și o a treia secțiune urmărind *Perspective inedite*.

În prima parte (*Puncte de reper*) figurează un studiu despre „preistoria” literaturii evreiești în România, găsită de Șlomo Leibovici Laiș în textele elaborate de către rabini din Principatele Române, iar mai târziu și de evrei laici. Laiș atrage atenția asupra densității considerabile a textelor de interpretare culturală, așa-numitele „*Responsae*” pe care rabinii din Bacău, Târgu-Neamț, Moinești, Alba-Iulia, Cluj, Râmnicu Sărat, Darabani, Botoșani, Sighet, Cernăuți și Chișinău le trimit credincioșilor preocupați de interpretarea justă a câte unui pasaj din textele sacre. Observația de maxim interes privește faptul că, în secolul XIX, rabinii din spațiul românesc căpătaseră o autoritate remarcabilă, oferind consiliere inclusiv corespondenților din Ierusalim, lucru care semnalează sporirea în importanță și prestigiu a

comunităților păstorite de astfel de conducători spirituali. Literatura hasidică, scrisă de și despre rabini savanți, este un al doilea izvor care poate interesa cititorul român, lămurind dispute din Buhuși sau vizite ale unor rabini celebri la Iași. De interes se bucură scrierile unor personalități precum Moses Gaster, I. Niemirower ș.a., rabini acum sau mai târziu, scrieri care nu mai au un interes strict religios, ci mai larg – nu întotdeauna însă, cum afirmă autorul, filosofic.

Camelia Crăciun scrie despre pledoaria publiciștilor evrei de la sfârșitul anilor 1920 pentru o „literatură evreiască în limba română”, pe care o preconizează, de pildă, A.L. Zissu și I. Ludo, fără a reuși totuși să o construiască ei înșiși. Deși contrariind uneori așteptările celor doi, este limpede că o astfel de literatură se afirmă tot mai mult în cursul anilor '30, prin autori precum I. Călugăru, U. Benador, I. Peltz și alții, nemaicitați de autoare, care tratează mediul ghetoului sau al șetl-ului cu mijloacele unei proze mature, transformându-le în toposuri valabile ale prozei moderniste românești. Autoarea analizează propunerea literară a acestor scriitori evrei, argumentând faptul că ei propun o extindere a câmpului literar românesc printr-o dezvoltare de tip *spin-off* (termen din industria cinematografică), vizând o „transformare a canonului cultural” prin integrarea unui univers care putea să însoțească, prin logica constructivistă tipică culturii române, acceptarea multiculturalismului *de facto* al societății românești interbelice. Viziunea optimistă a scriitorilor evrei de atunci a fost înfăptuită pentru destul de scurt timp, date fiind evenimentele istorice și transformările demografice ulterioare. Interpretarea faptelor dată de autoare este una cât se poate de valabilă, mult mai satisfăcătoare decât cele oferite de istoricii literari români ai perioadei, care nu au văzut aici decât lupta între tradiționalism („etnic” românesc) și modernism (G. Călinescu, de pildă, considerându-i pe scriitorii evrei drept adepți „naturali” ai acestuia). Inversând un celebru concept propus de Deleuze și Guattary, autoarea vorbește despre dorința de „reteritorializare” a scriitorilor evrei din România, de localizare și integrare a acestora în canonul românesc, lucru care s-ar putea, totuși, să nu fie aplicabil în toate cazurile (Ury Benador este strălucit interpretat de Moshe Idel, în chiar acest volum, ca o dovadă a pluralismului viziunilor despre relația între cultura română și cea evreiască din România).

Adriana Babeți, în acord cu propriile cercetări din ultima vreme din volumul *Amazoanele. O istorie*, studiază „Seforele” din literatura română modernă, mai exact personajele cu acest nume („Sefora”, uneori transformat în „Țipra”), la Hortensia Papadat-Bengescu, Ion Călugăru, Mihail Sadoveanu și alții. Aflăm că femeia e misterioasă atunci când se evită clișeele despre ea și atunci când literatura este modernă și deci, în acord cu convențiile proprii de reprezentare, își complexifică obiectul reprezentării, femeia ebraică. Astfel, Holban și Blecher devin cei mai interesanți propunători de figuri evreiești, iar autori ca Sadoveanu sau Mateiu Caragiale, care se bazează anume pe stereotipuri, sunt depunctați. Totuși, ar trebui poate ținut cont de intenția unor astfel de autori, care mizează pe stereotip tocmai pentru că aspiră la realizarea unei sugestii de completitudine a propriului univers ficțional, completitudine ce se realizează nu la nivel sociologic, ci mitologic sau hermetic-spiritualist. Fapt este că eșecul unui roman generos ca intenții politice precum *Roxana* de Galaction nu se datorează doar „lipsei de realizare estetică”, ci și insuficienței problematizării culturale, pentru că simplul militantism integraționist nu produce un mesaj suficient de interesant încât să recupereze cartea pentru cititorul profesionist de literatură.

Partea a doua, *Istoriografia temei*, focalizează asupra câtorva momente importante de prezență literară evreiască în cultura română: nașterea teatrului idiș, figura lui Moses Gaster, drama *Manasse* și reprezentările ei dramatice, romane despre universul social evreiesc, avangarda literară. Anca Mocanu și Sarit Cofman-Simhon se ocupă de începuturile teatrului evreiesc în România, la Iași, și în special de figura lui Avram Goldfaden, marele animator dramatic cu o importanță mai mult decât istorică, de vreme ce a contribuit esențial la propășirea spectacolului de music-hall în teatrele din Lower East Side, la New York. Caracterul necesarmente popular al pieselor puse în scenă la „Pomul Verde” din Iași, dar

totodată și rolul educativ asumat de către Goldfaden, care voia să ridice publicul israelit dincolo de nivelul spectacolului de iarmaroc la care avusese acces până atunci în idiș, este subliniat cu justețe de către Anca Mocanu. Sarit Cofman-Simhon atrage atenția asupra probabilei influențe pe care teatrul românesc, spre exemplu cel scris de Alecsandri, a avut-o asupra teatrului lui Goldfaden, prin stimularea unei cereri de dramaturgie cultă, „națională”, din partea unui public ieșean deja exigent. Figura luminoasă a unei reprezentante a acestui public educat de teatrul românesc, dar aspirând la dezvoltarea și a celui evreiesc, doamna Librescu, este adusă, bine-venit, în față. Măriuca Stanciu oferă o evaluare globală a biografiei românești a savantului Moses Gaster, iar Maria Haralambakis se ocupă de trei manuscrise legate de Gaster, aflate în biblioteca John Rylands din Manchester, reflectând preocupări cu privire la istoria evreilor, dar și activismul sionist al savantului. Costel Safirman se ocupă de *Bătălia pentru „Manasse”*, mai exact face o evocare a condițiilor dificile ale reprezentării piesei lui Ronetti-Roman în primul deceniu al secolului trecut. O justă evaluare estetică a piesei o face Ovidiu Morar, observând unele neajunsuri de ordinul construcției și subliniind unele interpretări voit neînțelegătoare ale acestei piese asimiliste la un A.C. Cuza.

Manuela Cazan discută deosebirea între tip și personaj în cazul figurilor de evrei din scrierile unor Mihail Sadoveanu (*Haia Sanis*), Liviu Rebreanu (*Ițic Ștrul, dezertor*) și Ionel Teodoreanu (*Lorelei*). Fixând cele trei scrieri într-o serie implacabilă, autoarea trage concluzia că ele nu fac altceva decât să evidențieze „excluderea completă a lumii evreiești din contextul românesc”. Demonstrația nu este însă convingătoare atâta timp cât se sprijină doar pe aceste texte și e de observat că în alte cazuri (de exemplu, *Bălăuca* de E. Lovinescu), logica exemplului nu mai este aceeași. Lucian-Zeev Herșcovici atrage atenția asupra unui roman mai puțin cunoscut al lui Panait Istrati, *La famille Perlmutter* (1927), scris în colaborare (destul de nereușită, se pare) cu Josué Jéhouda; romanul, o reprezentare a lumii evreiești din România, arată gândirea liberală, cu simpatie pentru sionism, a autorului. Cornel Ungureanu, într-un articol intitulat *M. Blecher sau despre avangardă, altfel*, îl situează pe autorul *Întâmplărilor în irealitatea imediată* în contexte biografice și spirituale întregitoare, cu o râvnă istorico-literară admirabilă, alături de Antoaneta Ralian, Dr. Ygrec, Sandu Darie, Ștefan Baciu, fiecare dintre aceștia restabilind punți de legătură pe o hartă literară care nu a fost încă perfect trasată. Blecher e privit, astfel, în contextul bolii devenite spectacol literar, dar și al unor vecinătăți neobișnuite cu grupul tinerilor profesori de liceu (O. Șuluțiu și Emil Cioran) de la Brașov, cărora le este contemporan în spațiu pentru câteva luni, în 1934, sau cu concretismul cubanez dezvoltat de către Sandu Darie până târziu, în anii '90.

Reputatul istoric al religiilor Moshe Idel propune un studiu despre ipostazele disputei culturale asimilaționism vs sionism în literatura anilor '30. Idel surprinde trei viziuni despre raporturile culturale evreo-române, ilustrate prin scrierile lui Mihail Sebastian, Ion Călugăru și Ury Benador, interpretările oferite fiind, după părerea mea, pilduitoare și chiar „salvatoare” pentru un sector al literaturii interbelice cu care istoriografia românească, de-a lungul timpului, nu prea a știut ce să facă. Sebastian apare, la Moshe Idel, ca promotorul unui umanism izolaționist, fără soluții pentru colectivitate, ci doar pentru individul închis între zidurile propriei dileme, Călugăru este cel care pledează deschis, în romanul său *Copilăria unui netrebnic*, pentru acceptarea în canon a spațiului evreiesc pe latura socială, în vreme ce Ury Benador, cel mai interesant, formulează de-a lungul întregii sale opere o dezbatere pesimistă despre imposibilitatea integrării și a soluțiilor „umaniste” care mizează pe transcenderea clivajului etnic prin surmontarea diferențelor culturale. Un lucru pe care doar un studios al Cabalei precum Moshe Idel îl putea descoperi este pertinenta referințelor la literatura mistică evreiască din romanele lui Benador, din care primul, *Appasionata* – citit de G. Călinescu, și niciodată interpretat altfel, ca istorie a unei fixații admirative, deci un caz psihologic limită –, îi pune în paralel pe Baal Șem Tov, misticul hasidic, și pe Beethoven, văzut ca un fel de mare *țadic*. Romanele ulterioare ale aceluiași trimit spre pierdere și

neputința integrării, spre sinucidere și alienare; inclusiv misterioasele romane *Subiect banal* și *Hilda*, vorbind despre cazuri de gelozie patologică, care i-au uimit până la incompreensiune pe criticii interbelici, ba chiar și pe unii dintre cei postbelici (de pildă Ovid. S. Crohmălniceanu, în *Literatura română între cele două războaie mondiale*), pot fi citite ca moduri de a pune în ecuație situația evreului într-o cultură căruia nu-i poate aparține până la capăt pentru că nu se simte acceptat de ea.

În partea a treia a volumului, *Perspective inedite*, Ilia Radov scrie despre Zussia Efron, fotografatul cimitirelor și sinagogilor decrepite din Estul Europei în timpul regimului comunist și astfel „salvatorul supraviețuitorilor inanimați ai Holocaustului”. Michael Finkenthal se oprește asupra lui Gregor von Rezzori, autorului fabuloaselor *Memorii ale unui antisemit*, pe care-l discută ca pe un scriitor cu aceleași dileme identitare (ca scriitor german în România și bucovinean stingher în Austria), ca și scriitorii evreo-români. Ioana Pârvulescu își continuă cu profit cercetarea presei românești de la 1900, găsind lucruri interesante: numeroși comercianți evrei, ingenioși promotori, precum farmacistul evreu care își intitulează prăvălia „La Microbul Tricolor” sau, o gemă rară, firma de biciclete a lui Emil Gayk însuși, viitorul personaj al schiței lui Urmuz din *Pagini bizare!* În fine, Menachem Keren-Kratz oferă interesante informații despre presa din Maramureș, între 1870 și 1940, relevând numărul mare de oameni de presă evrei în ziarele, tipografiile și editurile atât maghiare, cât și românești, publicarea de gazete în ebraică sau idiș în această perioadă și dispariția lor completă la sfârșitul anilor '40.

Volumul conține contribuții de substanță, citabile pentru sporul de cunoaștere pe care îl aduc într-o problemă precis delimitată, precum și pentru soluțiile ingenioase ale unor dileme culturale devenite istorice. Luat în ansamblu, el ajută la modificarea unor perspective parțiale asupra culturii române în devenirea ei, perspective alimentate de complexe culturale nerezolvate de prea mult timp.

Doris Mironescu
Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași
 România

Alex DRACE-FRANCIS, *The Traditions of Invention. Romanian Ethnic and Social Stereotypes in Historical Context*, Leiden, Boston, Brill, 2013, 310 p.

Alex Drace-Francis' *The Traditions of Invention. Romanian Ethnic and Social Stereotypes in Historical Context* looks at the representation of cultural identities, a scholarly area where terms such as “invention” and “imagination” occur frequently¹. Its title is also a reference to the iconic anthology edited by Eric Hobsbawm and Terence Ranger, *The*

¹ See Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London: Verso Books, 1983; Maria Todorova, *Imagining the Balkans*, New York, Oxford: Oxford University Press, 1997; Vesna Goldsworthy, *Inventing Ruritania: The Imperialism of the Imagination*, New Haven: Yale University Press, 1998; Larry Wolff, *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*, Stanford: Stanford University Press, 1994; Murray G.H. Pittock, *Inventing and Resisting Britain. Cultural Identities in Britain and Ireland. 1685–1789*, Basingstoke: Macmillan, 1997; T. H. Breen, *Imagining the Past: East Hampton Histories*, Athens, London: University of Georgia Press, 1996; Alain Dieckhoff, *L'Invention d'une nation. Israël et la modernité politique*, Paris: Gallimard, 1993, among others.

Invention of Tradition (1983). The author narrows his focus to the Romanian case study, which is, as we know, unusual: the Romanian national identity only became a public issue as late as around the 1848 revolutions *à la française*, and until 1918 the cultural nation was not endowed with the same common territory. Furthermore, the perception of Europe played a key part in the process of nation-building. In this context, the busy back and forth traffic of both gratifying and stigmatizing stereotypes of the Self and of the Other took surprising turns².

Drace-Francis handles the category “invention” in his own way. Avoiding the usual approaches of postcolonial and orientalist scholarship, he looks for channels, frameworks and patterns which can provide a cultural community with a set of formal traditions of expression and understanding, enduring if not always salient, manageable, and appealing. At the heart of his work is the umbrella concept of historical context, which covers mentalities, idea dynamics, thematic and discursive frameworks, rhetorical strategies, stereotypes, tropes, intertextual networks or, in a nutshell, as the author puts it, a variety of “traditions of invention”.

The author of the book takes a particular interest in the reception of the texts he is looking at. In the section on foreign travelers to Romania and their travel writings, he uses the term “travelee” (the local receptor of travel writing about himself/ herself and his/ her group) coined by Marie Louise Pratt as an equivalent of “addressee”. The term helps him emphasize that some of the 1848 intellectuals (the so called *bonjouristes*), such as Mihail Kogălniceanu, Alecu Russo and Vasile Alecsandri, acted as a particular kind of “travelees”. In response to external representations of their group they “developed a perhaps more complex approach to negotiating self-identity in the face of foreign frames, scripts and stereotypes and produced their own texts” (p. 117). This kind of intertextual echo is described by Alex Drace-Francis as “re-addressing”. Specifically, the initial message generated new texts, re-directed by the 1848 intellectual addressees to various audiences. In this way, the author argues, “Romanian travelees then ceased portraying themselves as helpless victims of a hegemonic discourse foisted on them from outside but as re-addressers of that discourse to different audiences, for different purposes, while maintaining some commonalities of subject matter” (p. 134).

As Drace-Francis warns, the relationships between wide-ranging categories of texts and their audiences are very often complicated and sometimes confusing, since we cannot be sure that they actually reached their target audiences. A good example in this regard is the *Account of my travels [Însemnare a călătoriei mele]* by Dinicu Golescu (1826), which engendered an established tradition of interpretation in Romanian school textbooks. This travel journal is credited with a strong impact on its contemporary audience although, as Alex Drace-Francis puts it, “few people appear to have read Golescu’s book at all in the seventy or eighty years since it was published” (p. 146). Works published by Romanian travelers abroad during Ceaușescu’s era had a similarly dubious impact. Even if it is tempting for scholars to ascribe social significance to their reception, “it is of course hard to know whether the books were actually read, and if so how” (p. 263). Despite these practical impediments, the author argues that the relationships between this type of text and its potential audiences need to be axiomatically postulated, in order to keep the doors open for further research.

An issue that cuts across Drace Francis’s work relates to the rhetorical strategies used by writers, allegedly well-known to contemporary audiences. This is the case with Dinicu Golescu’s travel account which, according to the author, seeks to have a specific political

² In this respect, see the so-called “imaginary self-colonization” in relation to a Centre – in this case France and nineteenth-century Paris – which reverses the process analyzed by Vesna Goldsworthy and called “imaginary colonization” or “the imperialism of the imagination”. See Monica Spiridon, “Literature and the Symbolic Engineering of the European Self”, *European Review* 17; 2009: 149–159.

impact on the audience. “I try to shed further light on the more particular framework of how Golescu used both publishing strategies and rhetoric about Europe to further certain political interests in 1920s Walachia” (p. 137). Alex Drace-Francis’s reading of the *Account* deconstructs one of the established interpretive traditions of Golescu’s writing, the so called “Dinicu Golescu complex”: the self-stigmatizing representation of the Romanian cultural identity – a category introduced by Adrian Marino and ossified into a popular cliché by Romanian school textbooks.

In a number of instances in the volume, the process of representing identities is analyzed in relation to multi layered contextual structures which integrate “mentalities”, “dynamics of ideas”, “interpretive environments”, and “history of discursive genres”, “thematic and stylistic prefab”, “formal expectations” and so on. It is against this background that the enduring formal and thematic tradition of portraying the peasant, as the genuine symbol of Romanianess and of linguistic purity, is seen as the result of recycling old material in convenient ideological and socio-cultural contexts. Rooted in the Roman antiquity and feeding surprising modern interpretations, the old European *topos* known as *Le paysan du Danube* appears at the root of one of the basic representations of local ethnic identity. Unfortunately, Drace-Francis drops the issue at the very point (1880) when it has the potential to become an interesting case study for both ethnology and research on national identity.

Following the same line of argument, the most effective key to reading Ignaz von Born’s *Account of Walachia* is the “interpretive environment” before the arrival of mass media and popular culture. These are firstly, the formal devices of the German language epistolary form, popular with contemporary audiences and, secondly, the tension between province and empire. In this specific case, this involves the Habsburg efforts to equate Eastern Europe with other colonies around the world, which was orchestrated through an abundant press discourse on barbarous, exotic and remote peripheries, recently colonized by an imperial centre. Here as well as in a number of other cases, one of Alex Drace-Francis’ best strategies is what I would call genre contextualization. Texts are assigned illuminating genre labels, based on subtle details which are frequently overlooked by current reading inertia and which are sensitive to the conventions of their historical context.

Two other sections of the study are dedicated to a series of case studies, M. Eminescu, I.L. Caragiale, Herta Müller, and Eugen Ionescu, which are handled somewhat unequally by the author. Compared to the interesting chapter on Caragiale, the Eminescu interpretation misses the key point of the close structural convergence between his poetry and his journalism³. Alex Drace-Francis seems more familiar with various readings of Eminescu, spanning from Titu Maiorescu’s to today’s, than he is with the inner utopic frames of his writing, be it in his poetry, in his prose or in his articles. As a result, he ignores the trope of the “Golden Age” which is central to Eminescu’s creative world, by passing historic reality. In the section dedicated to the Romanian diaspora, the study on Herta Müller posits a structural equation between language and the world as the starting point for the approach to any bilingual identity. In contrast, the section on Eugen Ionescu is perhaps the least convincing of the study. Alex Drace-Francis does not seem to be familiar with either Ionescu’s life or his work, and consequently tries to fit all his output under the same notional umbrella, relying mainly on assorted secondary interpretations.

Overall, Alex Drace-Francis’s study stands out first and foremost through his ability to ask the most pressing questions on a subject, to single out the key dilemmas and to open up relevant paths for future investigation. The author is successful throughout in

³ See Monica Spiridon, *Eminescu. Proza jurnalistică*, București: Curtea Veche, 2003: 55–88.

deconstructing interpretive inertias, and in convincing us that fresh ideas and hypotheses emerge every time a researcher avoids the fallacies and pitfalls of the “traditions of invention” in the existing academic literature.

Monica Spiridon
University of Bucharest
Romania

Geoffrey HARTMAN, Aleida ASSMANN, **Viitorul amintirii și Holocaustul**, traducere de Francisca Solomon, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, 209 p.

Punctul de plecare al prezentului volum, publicat în anul 2011 la editura Universității din Konstanz, Germania și tradus recent în limba română îl constituie preocuparea celor doi autori, Geoffrey Hartman și Aleida Assmann, pentru locul și rolul memoriei culturale în societatea actuală. Începând cu anii '80 ai secolului al XX-lea, Jan și Aleida Assmann și-au dedicat cercetările proceselor amintirii culturale, ocupându-se de modalitățile generării și transmiterii identității colective în interiorul civilizațiilor antice și moderne. Cărțile lor – *Memoria culturală. Scriere, amintire și identitate politică în marile culturi antice*, publicată în 1992 de Jan Assmann și *Spații ale amintirii. Forme și transfigurări ale memoriei culturale*, publicată în 1999 de Aleida Assmann – rămân principalele lucrări de referință în domeniul memoriei culturale, care cunoaște astăzi o diversitate fără precedent. În aceeași perioadă, istoricul și teoreticianul literar de origine germană Geoffrey Hartman inițiază la Universitatea Yale *The Fortunoff Video Archive for Holocaust Testimonies*, o colecție de mărturii înregistrate ale supraviețuitorilor și martorilor Holocaustului. El însuși un supraviețuitor al persecuțiilor regimului nazist din Germania, pe care o părăsește în 1939 grație unui „transport de copii” către Anglia, Hartman este interesat de modul în care crimele împotriva umanității pot fi fixate în memoria societății prin transmiterea culturală. Volumul de față reprezintă, astfel, o problematizare a conceptului de memorie culturală, pus în legătură cu trauma, suferința și empatia ca procese colective și individuale.

Așa cum au definit-o, de-a lungul timpului, Jan și Aleida Assmann, memoria culturală este construită în strânsă corelație cu identitatea politică a unui grup și se sprijină pe instituții (arhive, biblioteci, așezăminte religioase, forme de învățământ), medii de circulație (ritualuri, documente oficiale, texte și imagini cultice, stiluri arhitectonice, literatură, presă, film) și discursuri (religie, istorie, drept, arte), având o dimensiune materială, una socială și una auto-reflexivă. Modurile de participare individuală la generarea, păstrarea și transmiterea conținuturilor memoriei colective diferă de la o epocă istorică la alta și de la un spațiu cultural la altul, însă unele figuri ale amintirii, precum narațiunile despre patos, rămân tipare culturale rezistente în timp, atât în sfera religioasă, cât și la nivelul memoriei laice. În societatea actuală, dominată de mediile de masă, memoria a devenit un concept multifuncțional, un *Plastikwort*, formulă la care recurge chiar Aleida Assmann în introducerea la volumul de față. Așa cum a observat încă de la mijlocul anilor '90 ai secolului trecut istoricul Alon Confino, în zilele noastre „totul este un caz de memorie”: *Repressed memory. Monuments. Films. Museums. Mickey Mouse. Memory of the American South. Of the Holocaust. The French Revolution. Memory of recent events. Of current events.*

*And instant memory of yesterday news*⁴. În acest context suprasaturat de „memorie”, care (mai) este valabilitatea conceptului de memorie culturală, atât pe teritoriul științelor umaniste, de unde Confino culege inventarul tematic reprodus mai sus, cât și în spațiul public? Cum pot fi împărtășite colectiv suferințele individuale și memoria traumei, care este întotdeauna una personală? Geoffrey Hartman și Aleida Assmann investighează tocmai această conexiune între actele de violență în masă din Europa secolului al XX-lea, suferința individuală și cultura memoriei în societățile democratice de astăzi. Răspunsurile pe care cei doi cercetători le oferă unor întrebări precum cele de mai sus au în vedere spațiul alternativ al artelor și literaturii, ca medii care recuperează experiența supliciuului interpretând retrospectiv trecutul traumatic și imprimându-i o formă comprehensibilă.

Primul eseu al volumului, *Patos și patimă. Despre violență, traumă și conceptul de mărturie*, semnat de Aleida Assmann, propune o disertație asupra conceptelor de *patos* și *patimă*, de la teoria aristoteliană a catharsisului teatral, unde *pathosul* are o funcție terapeutică la nivel comunitar, până la „patima pentru real” care, în opinia filosofului francez Alain Badiou, a hrănit ideologiile violenței care au imprimat marca secolului al XX-lea. Assmann observă că, în urma suferinței la scară colectivă cumulate în secolul trecut, s-a impus un vocabular actual al povestirilor despre supliciu, din care fac parte termeni precum *traumă*, *victimă*, *recunoaștere* și *martor*. Acești termeni, care provin din domenii diferite, au căpătat o funcție puternică la nivelul societății, în special în urma proceselor publice ale nazismului și a acțiunilor de recunoaștere a Holocaustului. În acest context, *martorul* și *mărturia* sa, narațiunea despre supliciu, îndeplinesc nu doar o funcție juridică (unde în centru se află procesul judiciar, și nu individul), ci și o funcție morală. Spre deosebire de *martorul* în context religios, care „are nevoie de un al doilea martor care să-i surprindă moartea sa, să-l recunoască drept victimă (*sacrificium*) și să transmită mai departe cele petrecute” (p. 33), *martorul* moral reunește în persoana sa atât rolul de victimă, cât și pe cel de martor: el dobândește acest statut nu prin moarte, ci prin supraviețuire. Însă *martorul* moral depinde la rândul său „de o a doua persoană”, care îi receptează relatarea și o transmite mai departe. Instanța „*martorului* secundar”, așa cum îl numește Geoffrey Hartman, capătă o importanță deosebită în procesul de codificare și stocare a povestirilor încercare de suferință, ca și în transmiterea mai departe a acestei „amintiri mediatizate” (Aleida Assmann).

Mediatizarea amintirii traumatice invocată de Aleida Assmann implică mai multe aspecte, dezvoltate de Geoffrey Hartman în celelalte patru eseuri ale volumului: *Depunerea de mărturie și narativul despre patos*, *Mărturie și suferință la distanță*, *Muzeul democratic și viitorul criticii de artă*, *Memorie publică și experiență modernă*, *Traumă, mărturie și critică literară*, acesta din urmă reluând un interviu cu autorul realizat de sinologul chinez Xie Qiong. Mai întâi, este vorba despre mediul de transmitere a mărturiei despre supliciu. Analizând relațiile dintre trauma personală, transmiterea culturală a acesteia și memoria publică, Hartman distinge între istoria scrisă (istoriografia oficială) și istoria vie, perpetuată prin narațiuni transmise de la o generație la alta. Pentru Hartman, ca și pentru alți teoreticieni ai memoriei culturale, recuperarea trecutului nu este lipsită de riscul istoricizării acestuia, de aici și atenția acordată mărturiilor individuale ale martorilor istorici. Povestirile orale ale supraviețuitorilor Holocaustului, precum cele din arhiva *Fortunoff* de la Yale, susțin transmiterea orală intergenerațională a unei „memorii” a suferinței ce rezistă nivelării colective: așa cum observă Aleida Assmann în eseuul introductiv, relațiile despre Holocaust formează o memorie cumulativă (*collected memory*) și nu una colectivă (*collective memory*), în sensul că niciuna dintre aceste mărturii individuale aparent similare nu poate îndeplini funcția de *pars pro toto*. O astfel de distincție este necesară pentru a gestiona criticile aduse valabilității conceptului de memorie colectivă din partea unor teoreticieni ai traumei, precum

⁴ Alon Confino, „Collective Memory and Cultural History: Problems of Method”, *American Historical Review*, vol. 102, no. 5. (Dec.), 1997, p. 1386–1403.

Susan Sontag. În eseuul său *Regarding the Pain of Others*, Sontag vorbește despre „fotografiile pe care le recunoaște toată lumea” ca imagini reprezentative ale unei memorii publice controlate de ideologii și mediile de masă⁵. Pentru Sontag, memoria individuală este nereproductibilă și netransmisibilă: mediatizarea unor imagini despre suferința celorlalți impune în rândurile audienței o *anume* versiune asupra evenimentelor trecute sau prezente, suscitând sentimente și reacții previzibile. Cum poate fi exersată și concretizată, atunci, participarea la suferința celorlalți?

Răspunsul la această întrebare are în centru, așa cum am anticipat, instanța martorului secundar, care primește și transmite mai departe experiența traumatică. În sensul strict al termenului, acesta își depășește statutul de martor, așa cum este înțeles în context juridic: el mărturisește în numele celor reduși la tăcere, iar mărturia sa are întotdeauna o pătrunzătoare funcție etică. Martorul secundar poate fi el însuși o victimă, ca în cazul scriitorului Primo Levi, cărui i-au fost încredințate în lagăr mai multe narațiuni ale persecuției care, altfel, s-ar fi pierdut odată cu moartea celor ce le-au trăit. Alteori, martorul secundar prelucrează o povestire de viață care i-a parvenit prin memoria familială, ca în romanul grafic *Maus* al lui Art Spiegelman, ce relatează experiența Holocaustului trăită de părinții săi. Un martor secundar este și scriitoarea Herta Müller: ea prelucrează ficțional, în romanul său *Atemschaukel*, deportarea unei părți a minorității germane din România în lagăre de muncă din Uniunea Sovietică, plecând de la mărturia poetului Oskar Pastior. În toate aceste exemple, literatura devine un mediu de transmitere a mărturiei, dovedind o dată în plus importanța acesteia în edificarea narativului despre patos după cel De-al Doilea Război Mondial. În cazul arhivei video cu mărturiile Holocaustului inițiate de Geoffrey Hartman, medIALIZAREA amintirii traumatice este mult mai puțin vizibilă, atât datorită spațiului neutru în care au fost făcute înregistrările, evitându-se plasarea vorbitorilor în spațiul familiar al propriilor locuințe, cât și datorită absenței din cadru a intervievatorului, care joacă rolul martorului secundar. Nu trebuie însă uitat că acest loc gol, *Leerstelle*, trimite la un concept al teoriei lecturii dezvoltat de Wolfgang Iser, gânditor care l-a influențat pe Hartman: locul gol este rezervat cititorului sau, mai generic, receptorului. Astfel, funcția martorului secundar, cel care primește sau redescoperă mărturia traumatică, se suprapune, în cazul narațiunilor despre patos, celorlalte funcții clasice ale cititorului. Acesta devine un martor la distanță, care nu este doar un receptor pasiv al narațiunii traumatice: el participă, prin imaginație empatică, la o „memorie” care nu îi aparține în mod direct.

Un alt aspect al mediatizării amintirii are în vedere posibilitatea de a codifica experiența traumatică într-o formă comprehensivă, la nivelul limbajului comun și/ sau al celui artistic. Dezvoltând observațiile istoricului Hayden White despre „evenimentul modernist exploziv”, Hartman sugerează că cel De-al Doilea Război Mondial și Holocaustul, ca evenimente care se diferențiază de tot ceea ce observatorii au văzut și descris până la momentul respectiv, au „zdruncinat ca atare actul povestirii”: „În timp ce un «eveniment», pentru a putea fi povestit, trebuie să prezinte atât comprehensibilitate, cât și vizibilitate, evenimentul exploziv modernist se remarcă tocmai prin faptul că el nu mai produce aproape nici un rezultat măsurabil, refuzând în consecință tiparul povestirii” (p. 67). S-a creat, astfel, necesitatea unor noi tipare ale narațiunii, între care narativul despre patos ocupă un loc special. Geoffrey Hartman apropie proiectele literare ale unor autori postmoderni precum Primo Levi, Norman Manea, Toni Morrison, Don DeLillo, W.G. Sebald și alții de narațiunile despre patos din Antichitate. Nu este vorba aici numai despre supraviețuirea unor constante tematice și structurale din formele orale ale literaturii, ci chiar de rolul pe care funcția martorului secundar o îndeplinește în actul reprezentării. În tragediile antice, observă Hartman, scena patosului nu era niciodată reprezentată direct, ci relatată publicului prin

⁵ Susan Sontag, *Regarding the Pain of Others*, New York, Picador, 2003, p. 13.

intermediul martorilor și al mesagerilor. Narațiunile literare postmoderne redescoperă funcția mărturiei în actul povestirii despre traumă, pierdere sau doliu, autorii antemenționați apelând adesea la astfel de naratori implicați, care nu sunt protagoniștii direcți ai întâmplărilor relatate, dar nici simpli raportori: dimpotrivă, ei sunt cei care atribuie statutul de victimă tragică eroilor ale căror povestiri de viață le relatează. Arta și în special literatura oferă astfel un spațiu aparte pentru comemorare, așa cum au sugerat Maurice Blanchot (*Comunitatea de nemărturisit*) și Jean-Luc Nancy (*Comunitatea absentă*), dar și un mediu de circulație pentru amintirile refulate sau obliterate la nivelul memoriei publice.

În sfârșit, cel de-al treilea aspect al mediatizării amintirii la care mă voi opri are în vedere statutul și viitorul acesteia – pentru a recurge la formula titulară a volumului discutat – în sfera publică. După cel De-al Doilea Război Mondial, o dată cu importanța conferită martorului moral în context judiciar, Aleida Assmann observă constituirea, în afara sălii de judecată, a unui „mediu social de solitudine care a permis supraviețuitorilor să se facă *auziți* [...] în rândurile populației” (s.a.) (p. 44). Această transformare a societății într-o comunitate morală care condamnă actul violenței și îi conferă martorului statutul de victimă prezintă atât avantaje, cât și dezavantaje pentru supraviețuirea amintirilor despre actele de violență la nivel colectiv. Pe de o parte, suferința, crima și trauma devin, așa cum observă din nou Aleida Assmann „responsabilitatea societății, care preia rolul de martor secundar, interpretând retrospectiv trecutul traumatic în cadrul unei culturi a memoriei, prin empatia și solidaritatea manifestată față de victime” (p. 46). Există însă și un revers al acestui sentiment de responsabilitate pentru crimele trecutului: împărtășirea unui sentiment de vinovăție care nu este legat de o vină personală conduce în timp către ceea ce Hartman numește „povara amintirii” și, implicit, către dezvoltarea unor forme de uitare autoprotectoare. Pericolul unei culturi a omisiunii sau a obliterării trecutului indezirabil – proces colectiv care poate fi foarte bine observat nu doar în societățile totalitare, ci și în cele posttraumatice, precum statele postcomuniste din Europa de Est – este dublat, în mod paradoxal, de un exces de informații oferite de mass-media, care transformă amintirea datorată într-o simplă „marfă”. Dacă memoria publică este construită și dominată de mediile de masă, fiind marcată de false debateri și „repetiții nesfârșite”, transmiterea culturală a amintirii, în special prin intermediul narațiunilor literare, reclamă un act singular de imaginație empatică și un rol activ al individului în participarea la memoria celorlalți.

În România, poate fi constatată o preocupare relativ recentă pentru discutarea critică a memoriei publice și a reprezentărilor oficiale despre trecut, care conferă volumului de față calitatea unui instrument metodologic. Demersurile istoricilor de a scoate la lumină și a aduce în spațiul public și în cel judiciar crimele comunismului și documentele din arhivele Securității trebuie coroborate cu identificarea unor modalități de transmitere culturală a acestei memorii culpabile. Literatura de după 1990 poate fi pusă în slujba culturii amintirii, dacă avem în vedere faptul că a reprezentat, pe parcursul a mai bine de un deceniu, mediul în care s-a revărsat memorialistica torturii și a rezistenței, așa cum o demonstrează primul volum al *Literaturii române în postceaușism*, pe care criticul literar Dan C. Mihăilescu îl dedică integral genurilor biograficului. Aceste mărturii devin hipotexte pentru literatura ficțională a unor scriitori din generații diferite, care nu au memoria directă a comunismului dejist, precum Ruxandra Cesereanu (*Un singur cer deasupra lor*, 2013), Lucian Dan Teodorovici (*Matei Brunul*, 2011) sau Filip Florian (*Toate bufnițele*, 2012). Rolul mărturiei în societatea românească postcomunistă, ca și posibilitățile de transmitere a amintirilor traumatice poate fi, astfel, analizat pe un teren aproape neglijat de specialiștii în istoria recentă.

Andreea Mironescu
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași,
România

Thede KAHL, Johannes KRAMER, Elton PRIFTI (Hgs.), *Romanica et Balcanica. Wolfgang Dahmen zum 65. Geburtstag*, AVM. edition (Jenaer Beiträge zur Romanistik 7), Akademische Verlagsgemeinschaft München 2015, 798 S.

Die Festschrift für den bekannten Jenaer Romanisten und Rumänisten Wolfgang Dahmen ist mit V–XXV/795 Seiten umfangreich; auf den S. XI–XXV findet sich die Publikationsliste des Geehrten; der Band ist thematisch in drei Abschnitte eingeteilt: (a) „Annäherungen“ (S. 3–44) mit vier Beiträgen, (b) „Sprachwissenschaft“ (S. 47–395) mit 20 Beiträgen und (c) „Kulturwissenschaft/Literaturwissenschaft (S. 399–795) nochmals mit 20 Beiträgen, insgesamt also 44 Beiträge – ein wahrhaft balkanromanischer Ausblick!

Als Einstieg liest man Johannes Kramers Aufsatz „Alte Kameraden beim Marsch durch die Romania oder *Doi filologi de școală veche*“ (S. 3–25), in dem er die mit dem Jubilar durchmessenen, gemeinsamen akademischen Lehr- und Wanderwege, gesäumt von illustren Romanistik-Kollegen, mit der dem Beiträger eigenen rheinischen Lebensfreude schildert – zu Recht ein Rückblick auf die ertragreiche Ära einer romanisch-übergreifenden Sprach- und Literaturwissenschaft, entsprechend der Publikationsliste des Jubilars und in dem weitgespannten Themenbereich der Beiträge. Rez. erlaubt sich die Nachfrage: Hat Johannes seine eigene und die Funktion von Wolfgang als Präsidenten des Balkanromanistenverbandes (BRV) vergessen, oder hielt er sie – auf jenem Marsch – für nicht so wichtig? Empathie wecken die beiden Gedichte „Giudico balcanicu/Balkanisches Urteil und Paradoxuri“ (S. 27–29) der nicht nur in aromunischen Kreisen bekannten Dichterin Kira Iorgoveanu Mantsu – „Dichterin ohne Vaterland! ... Bettlerin an den Türen der Wolkenkratzer.“ Der aromunisch-meglenische Ton findet sich dann im Überblick über die wechselvolle Geschichte von Kiras Landsleuten auch bei Petar Atanasov: „Aromâni și meglenoromâni: Trecut și prezent“ (S. 81–96). Es folgt, noch in (a), Eugen Munteanu, der unter den Romanisten bestens bekannte Kollege aus Iași, mit seiner Anrede an den Jubilar, „Wolfgang sive de amicitia“ (S. 31–35, in *valachicam linguam*) und von Anton Sterbling: „Wie finde ich das fremde Wort ...“ (S. 37–44), mit der Nachdichtung von sechs kurzen Gedichten Lucian Blagas, nach einer 1995 bereits erschienenen deutschen Fassung aus einer *Antologie de poezie populară ...* (1995). Eine deutsche Gesamtübersetzung von Blagas Dichtung steht noch aus – trotz der kongenialen Übersetzungen etwa von Wolf von Aichelburg und weiterer dt.-rumän. Schriftsteller der älteren Generation. Ein bibliographischer Verweis auf den Katalog von Übertragungen durch Ruth Herrfurth (București: Minerva, 1980) von Blagas Zyklus *Tristețe metafizică* könnte möglicherweise die Sympathie für den hier kaum bekannten rumänischen Dichter und Philosophen aus Siebenbürgen wecken. Blaga sprach bestens Deutsch und war der dt. Literatur und Philosophie aufs engste verbunden.

Innerhalb des Kapitels zur Sprachwissenschaft bietet Lucia-Gabriela Munteanu aus Iași: „Aspecte ale construcției discursului biblic în prima traducere integrală a Vechiului Testament în limba română (Exemplificări din Manuscrisul 45) ...“ (S. 67–79) einen für die vollständige Übersetzung des AT in das Rumänische durch *Nicolae Spătarul* (etwa: ‚Verteidigungsminister‘) *Milescu* (*1636 Vaslui, Moldau – 1707 Moskau) wichtigen sprachgeschichtlichen Beitrag zur Konstruktion des biblischen Diskurses der rumän. Übersetzung (Ms. 45 der Biblioteca filialei Cluj a Academiei Române; zu berücksichtigen wären die bibliographischen Verweise S. 78 auf Arbeiten von Eugen M. et al. im Kontext der Jassyer *Biblia 1688*-Forschung).

Otto Winkelmann bietet in seinem Beitrag „Moderne Rumänisch-Grammatiken im Vergleich“ (S. 105–137) einen umfangreichen Überblick zur rumänischen Grammatik-Schreibung, ausgehend von ihrem späten Beginn mit Samuil Micu-Klein/ Gheorghe Șincai

(*Elementa linguae daco-romane sive valachicae*, 1780) und präsentiert – über die „Rumänische Grammatikographie“ von Adrian Turculeț (Iași) hinaus (LRL 3/1989, 481–491) – „Neuere Rumänisch-Grammatiken nach 1987“ (S. 108–117), z.B. die *Gramatica limbii române* von Dumitru Irimia (Iași ³2008), oder Rumänisch-Grammatiken auch in anderen Sprachen, z.B. die *Kontrastive Grammatik deutsch-rumänisch* (Engel/Isbășescu/Stănescu/Nicolae): „Die theoretisch und methodisch ausgesprochen originelle Grammatik, die insgesamt 1372 [sic] Seiten umfasst, ist in erster Linie für „Deutschsprachige mit Rumänisch als Zielsprache“ und für „Rumänischsprachige mit Deutsch als Zielsprache“ bestimmt“ (S. 113) – bei allem Respekt vor dieser Leistung, sollte man aber auch den noch unbedarften Rumänisch-Lerner im Blick haben; dasselbe gilt für die anspruchsvolle, 1987 in Leipzig erschienene *Grammatik der rumänischen Sprache der Gegenwart* von Beyrer/Bochmann/Bronsert, die Winkelmann (S. 135) kurz erwähnt mit dem nur schwerlich verfolgbaren Hinweis: „Häufig werden verschiedene Beschreibungsmodelle und Terminologien miteinander kombiniert“, wobei gerade auch in rumänischen Grammatiken bis 2005 (Bejan ³2001, Cruceru/ Teodorescu 2005), ebenso wie auch bei Iliescu/ Popovici (2013), eine Nachwirkung der alten rumän. Akademiegrammatik von 1963 anhalte, mit einer „neue[n] Traditionslinie, die über die GBLR [*Gramatica de bază a limbii române*] bis zur englisch verfassten Rumänisch-Grammatik von Pană Dindelegan 2013 reicht.“ (S. 135) Weiter widmet Winkelmann der *Rumänische[n] Grammatik* von Iliescu/ Popovici (Hamburg: Buske 2013) eine umfangreiche, detaillierte Beschreibung der traditionell aufgelisteten Kapitel Phonetik, Wortbildung, Morpho-Syntax; laut der beiden Verf. sei die Grammatik als „vorwiegend deskriptiv“ zu verstehen, ein Anspruch, der wegen der systematischen Beschreibung möglichst aller grammatikalischen Paradigmata dazu führe, dass die Tabellen häufig sehr lang seien, wie z.B. auf den Seiten 303–317. Die Beispielsätze würden zum großen Teil von den Verfasserinnen selbst gebildet (Winkelmann S. 128) und – so wäre ergänzend zu sagen – mit zu wenig Syntax- Beispielen; andererseits Beispiele, die mit der ‚Sache‘ selbst geschwunden und daher nicht mehr gebräuchlich sind, wie etwa *Hamal!* ‚Gepäckträger!‘, oder – zumindest für den Lerner einer fremden Kultur /Sprache – derbe Vokative wie *tîmpitule*, *porcule*, *proasto*, *scroafo* usw. (Iliescu/Popovici S. 72/3); zu S. 43: *zeroul* (‚der/die Null‘): wird nicht gesagt, man benutzt die nicht-artik. Form *un zero* oder im Syntagma *acest/acei zero*; auch erscheint im Kap. *Fonetica* u.a. ein selten gebrauchtes *dracoaică* (S. 44), in stilistischer Wendung etwa „umtriebige Frau“, als fem. Form zu mask. *drac*, im Kontext rumän. Suffixbildung, die eigentlich in das Kap. Morphologie/Wortschatz gehört; oder *mînză* (S. 46), im *DEX* (*Dicționarul Explicativ al Limbii Române*) zwar verzeichnet, aber nicht wirklich gebraucht, wird als fem. zu mask. *mînz* ‚Fohlen‘ angeführt; das Wort wäre tatsächlich so seltsam, wie dt. **Fohlin*; ebenfalls unklar, zumindest morphologisch falsch (S. 74): *dragele mele!* ‚meine Lieben (als fem. Pl.). Das Adjektiv *dragă*+ Subst. hat im Sg. und Pl. – unabhängig vom Genus des Substantivs – nur *eine* Form, z.B. *dragă Maria*, *dragă Petru* ‚liebe-/ lieber-‘; bei Substantivierung des Adjektivs *dragă* zeigt der Plural die Endung (*drag-*)*i*, aber mit Genus-Markierung *dragile mele!* *dragii mei* (vgl. dt. ‚meine Lieben‘ fem./ mask.); da es sich um eine häufig gebrauchte Redewendung, gerade auch im Schriftverkehr handelt, sollte sie für den Lerner korrekt verwertbar sein; neben den monierten Tabellen sind es auch die zahlreichen ‚Ausnahmen‘, die auch einen Muttersprachler überfordern könnten. Bleibt das Urteil Winkelmanns: „(...) insbesondere für deutsche Rumänischlernende, ist diese Grammatik stellenweise zu anspruchsvoll.“ (S. 130) Wie aber behilft sich ein dt. Rumänisch-Student, wenn er das erste Mal im Lande „zwei Tassen Kaffee“ oder „zwei Zuika“ bestellen will, bisher aber nur den Sg. *cească*, *țuica* kennt? Vielleicht besorgt er sich an Ort und Stelle, statt die eine oder andere von Winkelmann besprochene umfangreiche Grammatik mitzunehmen, beispielsweise die in Cluj erschienene, auf die wesentlichen Formen/Satzstrukturen beschränkte rumän. Lernergrammatik, mit französischer Begleitung, von Liana Pop „Româna cu sau fără profesor“

(Cluj-Napoca, Editura Echinox, 2008)? Die Grammatik von Iliescu-Popovici wird der fortgeschrittene Rumänist bevorzugt als *trésor* für die Ausweitung seiner Grammatik-Kompetenz benutzen. Der beste Einstieg für den Anfänger bleibt immer noch: ein Sprachkurs im Lande!

Es folgt ein Beitrag zur Grammatik von Jürgen Kristophson: „Das rumänische Suffix *-ciune*“ (S. 97–104); Beachtung aus dem rumän. Diskurs-Alltag verdienen die auch in Rumänien wichtigen Alltags-Narrative der Fußball-Welt, vgl. Joachim Born: „*Piticul – Maradona din Carpați – Șepcile roșii*: Anmerkungen zu Spitz- und Übernamen im rumänischen Fußball“ (S. 139–150). Im Beitrag von Holger Wochele: „Straßennamen in Rumänien am Beispiel von Hermannstadt/Sibiu“ (S. 151–168) rücken die zahlreichen politisch bedingten dt.-rumän. Umbenennungen die wechselvolle Geschichte der ‚Stadt am Zibin‘ (so vor 1989) ins Licht, bis sie dann 2007 europäische Kulturhauptstadt wurde: *SIBIU, Capitală Culturală Europeană*, wie z.B. auf einem faltbaren Stadtführer steht, der lediglich noch die beiden Namen (Strada) *Brukenthal* und (Piața) *Huet* vermerkt, sonst exklusiv rumän. Straßennamen. Wocheles kurzer Überblick „Aus der Geschichte der Stadt Hermannstadt“ (S. 155–157) – mit Verweis u.a. auf den Band *Hermannstadt. Kleine Geschichte einer Stadt in Siebenbürgen* von H. Roth (2006) – gibt dem Rez. das Stichwort zu einem Rückblick auf einen der frühen Bürgermeister der Stadt, Thomas Altemberger (1470–1490). Dieser hatte den nach ihm benannten *Codex Altemberger* (eine prachtvolle Handschrift, heute in Bukarest, im MNI, Ms.554) mit den drei mittelalterlichen dt. Gesetzessammlungen Schwabenspiegel, Magdeburger Weichbild-Recht und Iglauer Stadt- und Bergrecht nach Siebenbürgen gebracht (vgl. Lidia Gross/Rudolf Windisch: „Thomas Altemberger“, in: *Lexikon der regionalen Literaturgeschichte des Mittelalters Ungarn und Rumänien*, Berlin: De Gruyter, 2005:195/6). Ein solcher Rückblick deckt sich zwar nicht mit der hodonymen Vorgabe von Wocheles Beitrag, zeigt aber exemplarisch mögliche Ansatzpunkte für eine Weiterführung der meisten in dieser Festschrift behandelten Themen.

Jan Reinhardt: „Sprachgeographische Konstellationen: Sardisch – Süditalienisch – Rumänisch“ (S. 169–177) betrachtet in einem (kurzen) Rückblick auf die traditionelle dialektgeographische Methodik, etwa bei dem Altmeister Gerhard Rohlf's, neuere Aspekte der Konvergenz-/ Divergenz-Forschung, sowie allgemeine Prinzipien einer Typologie romanischer Sprachen – in einem geradezu ‚klassischen‘ Sprachenergleich. Es folgt von Ioana Nechiti: „‘Ich kann singen, aber nicht sprechen‘ : Die sephardische Renaissance auf der Bühne“ (S. 181–214), eine bemerkenswerte Präsentation einer heute bevorzugt in Israel wieder belebten Tradition sephardischer Musikaufführungen im Wechselspiel von Sprache (*Sephardisch/Judeo-español/Djudezmo/Ladino*) und Musik, mit der Analyse der für die Sänger/Sprecher verbundenen Identitätsmodelle – ein weiter Weg des Judenspanischen über die Grenzen der Romania hinaus. Eine vergleichbare Entfernung gilt für den Beitrag des Mithg. Elton Prifti: „Das Italienische der italoalbanischen Migranten in den USA zwischen Schriftlichkeit und Mündlichkeit“ (S. 347–366) – als Aspekt eines ‚komplexen migrationsbedingten Sprachkontaktes zwischen dem [aus Italien mitgebrachten] Italoalbanischen, dem Italaromanischen und dem Englischen in den USA ...“ (S. 361). Der Beitrag von Alexandra Ioannidou zu „Blaže Koneski, his successors and the peculiar narrative of a ‚late standardization‘ in the Balkans“ (367–375) und deren Anteil bei der Normierung ‚of the Macedonian language‘ ist der im Titel angezeigten balkanischen Orientierung verpflichtet.

Es folgt Henry Ludwig „Zur Korrelation zwischen Infrastruktur und Sprache: Die albanische Eisenbahn und ihre gemeinsprachliche Terminologie“ (S. 377–395). Der Philologe, Rumänist, denkt zuerst im Rahmen der *Linguistique balkanique* an die ‚Balkansprache‘ Albanisch, die vor allem wegen des mit dem Rumänischen gemeinsamen (begrenzten) thrakisch-dakischen und lat. Erbwortschatzes (alb. rund 600, rumän. rund zweitausend Elemente) zu einer der wichtigsten ‚randromanischen Sprachen‘ zählt. Nur, wer fährt schon Eisenbahn in Albanien? Der Autor gibt einen technisch fundierten Überblick

über den Ausbau der alb. Eisenahn, *Hekurudha Shqiptare*, verbunden mit (sprachpsychologischen) Bedenken über Kenntnis und Einsatz der Eisenbahnterminologie unter den Albanern selbst: „Wie gezeigt wurde sind für die Albaner die Voraussetzungen für aktives Sprachwissen in Bezug auf den Eisenbahnwortschatz nur unzureichend durch die Möglichkeit der Alltagserfahrung gegeben. Die Frage nach dem Zusammenhang von unterentwickelter Infrastruktur und Entwicklungsstand des Wortschatzes stellt sich daher zu Recht“ (S. 383). Alban. Wörter wie *drejtoria e hekurudhave* ‚Eisenbahndirektion‘, *wagon bagazhi* ‚Packwagen‘, *tren pasagjerësh*, *fren në rast rreziku* ‚Notbremse‘ würde der Romanist/Fremde wohl ‚erraten‘ können, vor allem den/die/das weltweit bekannte *dispeçeri* (*hekurudhe*), auch *kabinë komandimi* ‚Stellwerk‘. Den alb. Wortschatz wird man – in Ergänzung zu den vom Autor S. 392 zitierten Lexika – auch in Norbert Jokls *Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen* (1923) suchen, z.B. *udë=udhë*, *hekur* usw.

In Teil (b) sind aber nicht nur Rumänisches, (nicht-romanisches) Mazedonisch oder eben *Balcanica* vertreten, sondern auch der Westen mit „Nomenklaturen der Weidewirtschaft in den Südalpen“ (Werner Forner, S. 235–264), oder „Die Rätoromanische Chrestomathie – digital und annotiert“ (Jürgen Rolshoven/Florentin Lutz, S. 265–279), wie auch das Spanische mit „...*Algunas perífrasis verbales y su valor discursivo en el español actual*.“ (Alf Monjour, S. 303–324); schließlich *d'outré-mer*, jenseits der alten Romania: „Le vocabulaire du vaudou haïtien“ (Annegret Bollée/Ingrid Neumann-Holzschuh, S. 325–345). In (c) „Kulturwissenschaft“, bietet Michael Metzeltin (S. 399–412) jenseits sprachräumlicher Aspekte liegende allgemein regional-politische „Überlegungen zur Region als begrifflichem Instrument“. Weiter: Klaus Bochmann (S. 413–426) behandelt ausführlich „Die Adressaten und Auftraggeber von Cantemirs Schriften“, wobei er an den *Divanul*, dem ersten philosophischen Werk (in Rumänien), an die *Istoria ieroglifică*, den ersten Roman und an die *Vita Constantini Cantemyri* (des Vaters von Dimitrie) erinnert (laut Bochmann, S. 420, zwischen 1714–1716 auf Latein geschrieben, ohne Nachweis einer Original-Handschrift), der ersten Fürstenbiographie, sowie an die bekannte *Descriptio Moldaviae*, „das erste ethnographische bzw. chorographische Werk“. Weshalb also erneut eine Studie über Leben und Werk des moldauischen Fürsten und Universalgelehrten? Im kulturgeschichtlich rumän.-dt. Rückblick war 2014 ein ‚Cantemir-Jahr‘: am 12.12.2014 führte die Botschaft von Rumänien (in Berlin), in Zusammenarbeit mit der *Academia Română* (Bukarest) und dem *Institutul Cultural Român (ICR)* Berlin in der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften (BBA) eine Gedenkfeier zu Ehren Cantemirs durch unter dem Motto: „300 Jahre Rumänisch-Deutsche Wissenschafts-beziehungen, Dimitrie Cantemir“. Cantemir wurde am 11. Juli 1714 zum Mitglied der (ab 1701) *Königlich Preußischen Sozietät der Wissenschaften (Societas Scientiarum Berolinensis et Brandenburgensis)* gewählt, heute (ab 1992) die *Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften* (BBAW, mit Hauptsitz ab 1920 am Gendarmenmarkt); im Archiv der BBAW findet sich ein Sitzungsprotokoll zur Berufung Cantemirs. Vielleicht hätte Bochmann seinen Beitrag für einen Workshop zu „Cantemir“ am 27.-28. Juni 2014 an der FU Berlin (vgl. S. 413, Anm.) auch am 12.12.2014 in der Berliner Akademie zur Diskussion stellen können? Auf jeden Fall bleibt seine Ausarbeitung in der Festschrift *Romanica et Balcanica* eine für den deutschen Leser – neben den verschiedensten, bisweilen auch patriotischen, nicht immer einsehbaren, älteren rumänischen Darstellungen – überschaubare und bestens dokumentierte Einleitung in die Arbeiten Cantemirs unter Berücksichtigung seines bewegten Lebens und seiner Kontakte mit dem westlichen Europa. Von Interesse sind auch Bochmanns Verweise auf die Berichte Cantemirs wegen seiner politisch erzwungenen Aufenthalte fern der Heimat, so etwa in Russland und in der Türkei. Rez. darf ergänzen: auf Empfehlung der *Societas* verfasst Cantemir zwischen 1714–1716 seine berühmte *Descriptio Moldaviae* (zunächst Manuskript, dann 1771 *Frankfurt und Leipzig*, als Monographie auf Deutsch gedruckt. Laut Nicolae Iorga sei die *Descriptio* eine „*adevărată enciclopedie națională sub forma unui tratat de geografie*“,

mit der ersten geographischen Karte der Moldau, gezeichnet von Cantemir selbst; vgl. einen Ausschnitt dieser Karte in: Dumitrescu, Gabriela: *Dimitrie Cantemir*, Editura EPC, București 2014, p. 49/50 [ISBN 978-606-93840-0-8; S. 48 Zitat Iorga], mit farbigen Abdrucken von Blättern aus Original-Urkunden/Dokumenten sowie von Buch-Titeln einiger der Werke von Constantin Cantemir und Sohn Dimitrie). Diese Moldau-Karte enthält laut Dumitrescu rund 700 Toponyme, zu entziffern sind u.a. *IASSII* oder *Kifnou*/Chișinău. Allerdings ist Cantemir – bei allem Respekt vor seiner umfassenden Gelehrsamkeit und seiner Orientierung nach dem Westen Europas – nicht der *erste* Geograph der Moldau; es sei hier an den Hermannstädter Stadtschreiber Georg von Reicherstorffer (1522-1525) erinnert, der sich auf seinen Reisen als Abgesandter der königlich-ungarischen Kammer von Ofen (Buda) in die Moldau geographische Kenntnisse erwirbt und diese zur Grundlage seiner *Chorographia Moldaviae, quae Daciae olim appellata* macht. Diese *Chorographia* erschien 1541, aber erst in einem Wiener Nachdruck von 1550 erscheint diese (geographisch kaum verwertbare) Karte [Digitalisat: www.digitale-sammlungen.de: urn:nbn:de:bvb:12-bsb10199002-9; aufgerufen 20.9.2012]. Bleibt also doch das Verdienst Cantemirs, die *erste lesbare Karte der Moldau* gezeichnet zu haben.

Nicht aus linguistisch-sprachgeschichtlichem Blickwinkel, sondern eher als atmosphärisch-akustische Einstimmung in den Alltag sollte man von Hendrik Kraft lesen: „Zur Ablehnung der *manele* in Rumänien. Versuch eines Einblicks“ (S. 427–439). Was ist/sind *manele* (< türk. *mani*, rum. fem. Pl.)? Musik, die man heute in Rumänien in der Stadt aus den Autos heraus hört, von multimedialen Geräten, zu allen Tageszeiten, in öffentlichen Räumen/Gaststätten. Kraft verweist (S. 427, Anm.) auf den *DEX: Cântec de dragoste de origine orientală, cu melodie duioasă și tărăgănată*, was er mit „Liebeslied orientalischer Herkunft mit rührender, langsamer/ langgezogener Melodie“ übersetzt. Der Begriff dieser mit türkischen Elementen untermalten Sprechgesänge ist laut Kraft seit Mitte des 19. Jhdts. in Rumänien bekannt „(...) als es bereits zur Tradition gehörte, dass zu festlichen Anlässen in moldauischen und walachischen Herrschaftshäusern *manele* (wahlweise auch *muzică orientală* genannt) von versklavten Roma gespielt wurden (...)“ (S. 427). Die sozialen und gesellschaftlichen Strukturen jener Zeit hatten sich nach dem II. Weltkrieg aber längst gewandelt: „Mit der Kulturpolitik unter Nicolae Ceaușescu (1965-1989) setzte eine Zäsur für die *manele* ein. Ab sofort wurde nur noch als rein und traditionell geltende rumänische Musik exklusiv gefördert (...)“ (S. 429) In der Tat, aber auch die staatlich verordnete Beschallung mit exklusiv rumänischer Volksmusik im öffentlichen Leben hatte schon längst zu einem Überdruß geführt. Nach 1989 dauerte es dann, bis man etwa in den täglichen Radio- oder TV-Sendungen – außer Pop-/Rock-Musik – wieder bekannte Musikvirtuosen mit original volkstümlichen Melodien und Gesängen hören konnte, etwa *Maria Tănase* oder die *Frații Petreuși*. Es dürfte heute – umgekehrt – die ständige Intonation der *manele* sein, die meist als nervige (je nach *Gusto*) Slapstiks ‚vorgetragen‘ werden (vgl. unter www.google.ro/manele) und bei der Bevölkerung zur Ablehnung geführt haben. Wo aber wären diese Liebeslieder in ihrer reinen, ursprünglichen Form heute noch zu hören, oder (etwa in Cluj) zu kaufen, wo CDs mit originaler *muzica populară*? Für aktuelle Trends, die sich in der jüngeren Generation vom „Balkan-Pop, westlichen Hits und Oldies“ unterscheiden – steht heute die rumän. Heavy-Metal-Band „Goodby To Gravity“, die bei einer furchtbaren Brandkatastrophe, während eines Rock-Konzertes im Oktober 2015 in Bukarest, zusammen mit einer größeren Zahl von Zuhörern, den Tod fand (vgl. Florian Hassel: „Ein bitteres, bitteres Lied“, in: *Süddt. Zeitung* vom 16.12.2015, S. 13). Steht sie mit ihrem (makabren) Song „The Day We Die“, der zum „Soundtrack der Proteste gegen die Regierung in Rumänien“ wurde, nicht idealtypisch für ein sozial-politisches Korrektiv, das man den aktuellen *manele* kaum zugestehen möchte? Hendrik Kraft verweist als Beleg für die gleichsam öffentlich verordnete Ablehnung der *manele* auf das Verbot des Clujer Bürgermeisters im Jahr 2001 zum Abspielen von *manele* in Taxis. Rez. erinnert sich an den

Kommentar eines Klausenburger Taximetristen, dem ein Auftrag verlorenging, weil er dem anrufenden Kunden für die Stadtfahrt keine *manele* vorspielen wollte/durfte – was also wollte der Kunde? Bleibt die ausgewogene Beurteilung des Verf. (S. 436): „(...) *manele* spiegeln Probleme wie Korruption und ungleiche Machtverhältnisse, die in der rumänischen Gesellschaft anzutreffen sind, wider. Zwar ist es die Position einiger Kritiker_innen, dass *manele* ein Symptom für den gesellschaftlichen/kulturellen Verfall seien. Allerdings werden dadurch nicht zwangsläufig jene gesellschaftlichen Verhältnisse als Problem identifiziert, sondern meist ausweichend die *manele* selbst.“ Es fällt aber schwer, sich dieser den *manele* unterlegten sozial-kritischen Komponente bei der Tonart zu erinnern, in der sie täglich und überall abgespielt werden, allerdings ist es eine Frage des Geschmacks, lieber *manele* oder *muzica populară*, oder keines von beiden?

Esther Quicker: „Rumänien geogogelt. Repräsentationen von Land, Sprache und Literatur in deutschsprachigen Internet-Einträgen“ (S. 455–474). Vorausgesetzt, man möchte die Verbalableitung *geogogelt* nicht lediglich unter grammatikalischer Perspektive, als Vorgangspassiv, behandeln, dann dürfte man ahnen, was einem von/über Rumänien nicht alles ‚vorgeogogelt‘ wird: Verf. verweist exemplarisch auf die von ihr an einem einzigen Tag, am 13.01.2014, bei Google abgerufenen 20 Einträge (S. 472), z.B. „Der Tagesspiegel“, „Die Welt“, der Reiseführer „Karpatenwilli [sic]“, Rumänisches Fremdenverkehrsamt, Deutsche Botschaft Bukarest, Rumänischer Fußballbund, Rumänische Botschaft u.a.; noch vielseitiger sind die von Quicker verfolgten „Artikel und Meldungen auf der Webseite (...) *Der Spiegel* seit Dezember 2013“ (S. 473/4). Verf. führt dann im Abschnitt „Überblick und Tourismusinformationen“ den (fiktiven) Reisenden „Zwischen Schafblöken, Krautwickeln und Moderne“ (S. 455ff.) in ein Land der „unberührten Schönheit“ – man hat es ja geahnt und wollte jenes Dracula-Land aus diesem Bilderrahmen doch einmal kennenlernen. Lebt der blutrünstige walachische Fürst *Vlad Tepeș* heute nicht doch noch, etwa transzendental (?), in seiner Hoheit Prinz Charles [von England] fort, der seine Genealogie bei einem Besuch in Rumänien im Jahre 2012 auf jenen *Pfähler* zurückführte: „Transsylvanien ist in meinem Blut.“ Welcher *Gag* für die Tourismusbranche! Da es dort so schön ist (siehe oben), und da sich der Prinz weltweit – lobenswert – bekanntlich für den Naturschutz einsetzt, hat er im Lande ein Anwesen erworben (S. 457). Wer auf Google „Rumänien“ ohne Zusatzbegriffeingebe (z.B. die heiter bis wolkige Wettervorsage vom 13. Jan. 2014; vgl. S. 470), „kann durch die besprochenen Webseiten einen facettenreichen Eindruck gewinnen. Sprache und Literatur stehen eher am Rande [*horribile dictu*]. Mehr erfährt man über Aspekte, die für Touristen und Wirtschaftsinvestoren von größtem Interesse sind...“ (S. 471). An andere Aspekte, wie die immer noch fehlende Aufarbeitung der antisemitischen Vergangenheit Rumäniens, erinnert die Autorin (S. 473) mit Auswertung mehrerer Artikel von Keno Verseck im *Spiegel* Ende 2013 über eine „holocaustverherrlichende musikalische Umrahmung“ in einer Nikolausfeier (im Jahr 2013) im rumän. Staatssender *TVR3*, als ein Chor singen durfte: „Verfluchter Jude, Gott will ihn weder im Himmel noch auf Erden dulden, nur im Schornstein als Rauch ist er gut, der Jud“ (Übersetzung Verseck, vgl. Quicker S. 467; die Verf. gibt hier wesentliche Punkte von Versecks Berichten im *Spiegel* wider). Man wundert sich nicht, wenn im rumän. *TV* gelegentlich in unverhohlener Ehrfurcht der politischen Rolle des Marschalls Antonescu gedacht werden darf. Man fragt sich, sind etwa die von Antonescu (im Rücken des Nazi-Vorstoßes nach Stalingrad) durchgeführten Pogrome, z.B. nach der Eroberung von Odessa als Hauptstadt von Transnistrien durch die Rumänen am 16. Oktober 1941, vergessen und damit politisch ‚getilgt‘? Im Kap. „Zeitungen und News: Misstöne in deutschen Äußerungen zur Zuwanderung aus Rumänien und in rumänischen Weihnachtsliedern“ (S. 460–468) geht Quicker auf den aus dt. Sicht vermeintlichen „Sozialtourismus“ ein, dem Unwort des Jahres 2013, ebenso auf die „Armutszuwanderung“ von Menschen aus Südosteuropa, mit den entsprechenden Klischees und Vorurteilen, wie sie gegenüber den Immigranten aus Südosteuropa anhand der

gegoogelten Quellen (S. 472/4) zum Ausdruck kommen. Sie gibt zu bedenken, ob es nicht in erster Linie hochqualifizierte Ärzte und Ingenieure waren, die kamen und nicht bloß ‚Niedrigqualifizierte‘ (S. 461)? Und waren die Qualifizierten tatsächlich auch immer erwünscht? Die Autorin zitiert eine Bukarester Juristin mit Spezialisierung auf Europarecht und perfekten Deutschkenntnissen bei ihrer Arbeitssuche: „Alle freuen sich über Arbeitskräfte? Das will ich sehen!“ (S. 462) Verf. konstatiert mit Blick auf das bisher gepflegte Bedrohungsszenario, die Migration von Rumänen nach Deutschland, eine Wende (S. 471): „Die Berichte werden zunehmend sachlicher und von empirischen Daten unterfüttert. Auch wenn die Kernfrage sich immer noch um Nutzen und Profit dreht: Die gut belegte Tatsache, dass die deutsche Wirtschaft bisher profitiert hat, wird in den meisten Beiträgen zum Thema erwähnt.“ Eine kleine terminologische *appendix*, die für die Selbstironie der Rumänen angesichts ihrer auch in anderen EU-Ländern ausgelösten Bedrohung spricht: so wurden die in Spanien arbeitenden (rumän.) Erdbeerpflücker *capșunari* (Pl.) genannt, nach rumän. *capșun* ‚Erdbeere‘ + *-ar-i* (Pl. generisches Suffix/*nomen agentis*), etwa *,‚Erdbeerer‘. Letzte Frage, wie sieht es – umgekehrt mit ‚qualifizierten Deutschen‘ in Rumänien aus? Rez. kennt einen solchen mit einem rumän. *contract de muncă*, inklusive Krankenversicherung, Rentenanspruch und Gewerkschaftsbeitrag. Esther Quicker spielt abschließend auf die 20 Jahre vom Jubilar vertretene Rumänistik in Jena an (S. 471/2) und wirft damit die grundsätzliche Frage nach ihrer Zukunft in Deutschland auf. Um hier eine Lösung zu finden, auch für die Rumänisch-Lektorate, dürfte man sich kaum auf die von der Verf. – mit viel Ironie – aufgelisteten öffentlichen Ratschläge beschränken (vgl. S. 468/9): „Diplomatisches, Vampirisches, Problembäriges [*sic* – 5.000 Bären in den Karpaten]: Botschaften, EU und Auswärtiges Amt informieren“; beispielsweise die Information des AA Berlin über die „sehr unterschiedliche Fahrbahnqualität“ (S. 468), aber weiß man ‚im Amt‘ nicht, dass der dt. Rumänien-Liebhaber ohnehin mit seinem 6- oder 8-Zylinder (engl.) *SUV*, rumän. *suv*, dorthin brettet (in welcher Grammatik findet der Lerner nun die rumän. Pl.-Formen Nom./Akk, Gen./Dat. *suvuri/suvurilor?*). Besser, man nimmt Quickers Stichwort „Diplomatisches“ ernst, um beispielsweise in Absprache mit der rumänischen Botschaft in Berlin den Standort Deutschland für die Rumänistik im Rahmen des dt.-rumän. Kulturabkommens zu sichern. Erforderlich wäre die Abstimmung der einzelnen Romanischen Seminare mit Fakultät, Prüfungsamt und Ministerium, um das Rumänische in den romanistischen Curricula festzuschreiben – was ein ernsthaftes Interesse für „Rumänisch“ im Kontext der übrigen romanischen Sprachen voraussetzt.

Im thematisch weitgespannten Bogen der Festschrift sollte ein weiterer Verweis auf das Aromunische nicht übersehen werden: Joachim von Puttkamer mit seinem Beitrag „Kruševo, die Aromunen und das Makedonium“ (S. 513–537). Eingangs erfahren wir: „Als Crushuva nimmt es für sich in Anspruch, der weltweit einzige Ort mit aromunischer Amtssprache zu sein (...)“, ein Ort, wo Weigand 1889 zu Besuch gewesen sei und arom. Studien durchgeführt habe. Es sind weniger seine Dialektaufnahmen, als vielmehr seine Berichte über die multi-ethnischen und politisch-sozialen Spannungen jener Tage, die hier zur Sprache kommen. Sie erinnern an die schlimmsten ethnisch-politischen Spannungen auf dem Balkan noch vor dem I. Weltkrieg. Zum Titel des Beitrags: das *Makedonium* (vgl. Photo S. 513), ein architektonisch außergewöhnlicher Kuppelbau (erbaut 1974), erinnert an den „Aufstand am Tag des Heiligen Elias (Ilinden Spomenik) des Jahres 1903.“ Gemeint ist die verwirrende Geschichte der durch eine maedonisch-adrianopelische Organisation [Adrianopel, heute türk. Edirne] ausgerufenen kurzlebigen ‚Republik‘ im geographischen Raum Mazedonien vom 3.-13. August 1903. Der bulgarische Sozialist Nikola Karev hatte zum Kampf gegen den Nationalismus der untereinander verfeindeten ethnisch-religiösen Gruppen aufgerufen, so der zum griechischen Patriarchat gehörenden slawisch-vlachisch/aromunisch- und albanisch-sprachigen Bevölkerung und jenen Gruppen, die sich

zum bulgarischen Exarchat bekannten (einschließlich der muslimischen Teile). Die osmanische Herrschaft hatte den Appell an die Bevölkerung zum Kampf für Freiheit und Unabhängigkeit mit brutaler Unterdrückung der ausgerufenen ‚Republik‘ beantwortet, was auch zur Zerstörung von Kruševo führte: „Eine Niederlage wird hier [im Makedonien] als Sieg gefeiert, und die Verwüstung der Stadt als Verheißung friedlichen Miteinanders. Wie also wurde das aromunische Kruševo zum Urgrund makedonischer Staatlichkeit?“ (S. 514) Der Weg zu einer heute friedlichen Staatlichkeit führte – wie bei Puttkamer detailliert zu verfolgen ist – nach Ausgleich der schlimmsten ethnisch-religiösen Spannungen zu einer der ersten modernen Balkanrepubliken, der Republik Makedonien, die ihre Gründung mit der Erinnerung an jenen *Ilinden Spomenik* verbindet: „Es gibt nicht viele Beispiele dafür, wie Nationalismus eine konfliktreiche Erinnerung befriedet, schon gar nicht im südöstlichen Europa. Auch deshalb ist Kruševo ein besonderer Ort“ (S. 536). Für die Stadt ergibt sich heute – grob geschätzt – folgende demoskopische Verteilung: Mazedonier über 60%, Albaner 20%, Aromunen über 10%, weitere: Türken, Bosniaken, Serben u.a. Dieser Beitrag verdeutlicht, mit Blick auf den *schon immer/immer wieder* politisch besonders konfliktreichen Südostbalkan, die Geschichte der Aromunen und ihrer ethnisch-sprachlichen Überlebenschancen. Er sollte besser dazu beitragen – neben den genuin sprachlichen Studien zum Aromunischen – die Geschichte und das Leben jener multisprachlichen Gemeinschaft besser zu verstehen.

Ergänzend zu Puttkamers ausführlicher Schilderung der revolutionären Wirren im multi-ethnischen Kruševo mit ihren Folgen auch für das Überleben der aromunischen Minderheit, darf der Rez. auf die jüngst im September 2015 in Arad/Rumänien erschienene Untersuchung von Virginia Popović/ Ivana Janjić hinweisen: *Cultura (a)română din Serbia în context european* [ISBN 978-606-675-080-6]. Es geht den beiden (serbisch-rumänischen) Autorinnen um die Entwicklung der rumän. Literatursprache im nördlichen Serbien (Wojwodina) sowie des Aromunischen im Süden. Dabei sollen die literarisch-kulturellen Identifikationsmerkmale beider Gruppen vorgestellt werden sowie eine historisch-ethnographische Untersuchung ihres kulturellen Patrimoniums, im Blick auf den europäischen Kontext. Bei den von den Autorinnen selbst beschworenen Auspizien, *Die Aromunen in Serbien – eine Minorität auf dem Wege des Verschwindens* (S. 89ff.), könnte dieser Weg im serbischen Umfeld – so ist zu befürchten – bald beendet sein. Man wünscht sich, dass unser Aromune recht hat, wenn er trotzig beteuert: *Armănjlu nu chiară*.

Petra Himstedt-Vaid gibt eine einfühlsame (mit umfangreichen Material belegte) Beschreibung des Jahrhunderte alten Vampirglaubens im Liedgut der rumänischen und bulgarischen Volkskultur, im Kontext mit dem volkstümlichen Toten- und Begräbnisbrauchtum: „Der Vampir in der südslawischen und rumänischen Volksdichtung“ (S. 559–588). Christina Vogel: „Benjamin Fondane et C. F. Ramuz: une rencontre insolite au sein de l’espace francophone“ (S. 589–599) erinnert an den 1933–34 von D. Kirsanog in Frankreich gedrehten Film *Rapt* („Entführung“), der laut Alain Virmaux (vgl. Anm. 28, S. 598), die *marque de Fondane, l’empreinte de Ramuz* trägt: Fondane (alias Benjamin Wechsler), ein aus Jassy gebürtiger Jude (*1898), war nach Paris gegangen, wo er sich mit dem frankophonen Schweizer Charles Ferdinand Ramuz, dem Autor des Romans „La séparation des races“ (1922), traf. Dieser Roman lieferte die Grundlage für den Film *Rapt*, ein Szenario vieler der Avantgarde der Zwischenkriegszeit verpflichteten Schriftsteller und Künstler: „Ramuz und Fondane misstrauen beide der Sprache und der rationalen Logik; der Schriftsteller lässt Gesten, Blicke, Bilder anstelle von verbaler Kommunikation „sprechen“; Fondane plädiert für den experimentellen Stummfilm.“ (S. 599) Christina Vogels Beitrag könnte zu einem ausgedehnten (Rück-)Blick auf die unter französischem Einfluss stehenden rumänischen Intellektuellen zu Beginn des 20. Jhdts. verführen.

Nicht eigentlich der Thematik „Kultur-/Literatur-Wissenschaft“ unterzuordnen, aber von zeitpolitischer Bedeutung ist der Beitrag von Ksenija Crnomarković/ Aleksandra

Salamurović über „Die rumänische Revolution von 1989 im Spiegel der jugoslawischen Presse“ (S. 679–701), während Peter Mario Kreuter – im zeitlichen Rückblick – auf die Sichtung der (englischen) Privatkorrespondenz des ersten Königs der Hellenen, Georg I. (1845-1913) mit seinem Freund Uldall zum Ersten Balkankrieg, Oktober 1912 – Mai 1913, eingeht: „The *Flâneur* of Salonica. The First Balkan War in the Private Correspondence of George I. King of the Hellenes with Fritz Peter Uldall (1847–1931)“ (S. 761–777).

Silvia Petzoldt greift ein Jahrzehnte langes politisch-gesellschaftliches Tabuthema in Ungarn und Rumänien auf: Gewalterfahrung einer Frau zwischen wechselnden Kriegsfrenten in Siebenbürgen/Erdély in den Jahren 1944–45, die Aufzeichnungen der ungarischen Autorin Alaine Polcz, die erst 1991 in Budapest in ungarischer Sprache und elf Jahre später auf Deutsch erschienen: „Das Bild einer Region im Krieg und sexuelle Gewalt in dem autobiographischen Bericht *Frau an der Front*“ (1991/2012) von Alaine Polcz“ (S. 743–759).

Dem (englischen) Beitrag von Jennifer R. Cash „Who is a Real Russian? Revisiting the Moldovan Question“ (S. 725–741) kommt zum einen das Verdienst zu, die sog. moldauische Frage für nicht rumänisch- oder russischsprachige Leser auf Englisch – und damit für einen weiteren Kreis interessierter Philologen und Politikwissenschaftler – auf Grundlage einer umfangreichen Literatur abgehandelt zu haben, zum andern, dass die Autorin ihre Definition, wer ein ‚wirklicher Russe ist‘, und was/wie er als Staatsbürger der Republik Moldau ‚spricht‘, gerade aus russischem Blickwinkel erörtert – eine im Katalog sprachpolitischer Theoreme zur ‚moldauischen Sprache‘ neu zu überprüfende Position (wir schlagen vor: unter Berücksichtigung von Klaus Heitmanns Artikel: „Rumänisch: Moldauisch“ im *LRL* 3 1989 und seiner Kritik an der politisch motivierten sowjet-russ. These zur Entwicklung einer eigenen, vom Rumänischen geschiedenen ‚moldauischen Sprache‘; aus rumän.-mold. Feder empfiehlt sich die Lektüre von Eugenia Bojoga: „Limba română – « între paranteze »?“, Chişinău 2013).

Die vielstimmige Festschrift klingt aus mit dem Lied der albanischen Musikergruppe Ali Pasha „In Istanbul der Kopf, in Ioannina der Körper, ach, du wurdest erlegt, Ali Pasha, ach! “zu Ehren des in Albanien heute noch verehrten, aber von den Christen der Zeit gefürchteten, gewalttätigen Ali Pascha (1788–1822), der 1822 selbst ein blutiges Ende fand, vgl. Wolf Dietrich (†)/Thede Kahl: „Die weiche Seite des Ali Pascha: Der Löwe von Epirus und seine Vorliebe für Musik“ (S. 779–795). Rez. hat seinen Beitrag „*Vulgärlateinische Spuren in den Inscriptiones Daciae et Scythiae Minoris Antiquae?*“ (S. 47–65) in Erinnerung an seinen Klausenburger Lehrer I.I. Russu geschrieben.

Den Autoren gilt Anerkennung für ihre anregenden Beiträge, den drei Herausgebern Dank für die (zweifellos mühevoll) Einrichtung der Texte, dem Verlag AVM.edition für die Veröffentlichung dieser Festschrift.

Rudolf Windisch
Universität Rostock
Deutschland

Thede KAHL, Peter Mario KREUTER, Christina VOGEL (Hgs.),
Culinaria balcanica, Berlin, Frank & Timme (Forum: Rumänien 24), 2015,
376 p.

The green and handy book, which still holds 376 pages enlightens us about Balkan culinaryisms and cuisine. It was published as the proceedings of the eponym conference held in 2012 (17–19.05.2012) by the *Balkanromanistenverband*. This collection of academic and

culinary knowledge was published by “Frank & Timme” within the series “Forum: Rumänien”, edited by Thede Kahl and Larisa Schippel.

The 22 mostly German (with the exception of two Romanian and one English) articles are broadly organized by three larger themes: i.e. *Culinaria balcanica* (7 articles), *Culinaria balcanica Romanica* (10 articles) and *Culinaria balcanica romanica literara* (5 articles). Personally, I preferred the very diverse first part, which offers a comparative perspective on Balkan foods and culinary culture. In the second part, only Romanian culinary themes are discussed (it is also here that the two Romanian and the English article can be found). Although this part also emphasizes *balkanisms*, it does so by referring especially to Romania. The third part offers insight into culinary themes and topics found in Romanian literature (not only in the Romanian language) and seems a bit weaker than the first two, although, may it be noted, that it is just half the size of the first part.

Culinaria Balcanica

Klaus Steinke is opening with *Balkanküche-revisited* (15–28) and surveys in how far it is possible to talk about a common Balkan cuisine. As a result, he questions the notion of cuisine encompassing the greater Balkans and wants to find out if it is indeed necessary to talk rather about diversified regional and local cuisines, which still have a lot in common without being the same. Steinke also analyses the perception of Balkan foods and cuisine in Germany. Steinke surveys in seven clearly arranged sections the characteristics of Balkan foods and cuisine, its cultural geography, dishes, ingredients and, the ways everything is prepared additional to aspects of social history. The author argues not to pursue a solely strict investigation of anthropological data on modern Balkan foods, but opts instead also (but not only) for a diachronic approach. A personal favourite in this article were the closing words, where he argues that the “[f]ieldworker [...] freilich neben dem profunden kulinarischen Fachwissen auch über einen sensiblen Gaumen und robusten Magen verfügen [muss], um das Material beurteilen und kompetente Urteile darüber abgeben zu können” (... that, admittedly, the fieldworker needs to dispose of profound culinary knowledge, but also, of a sensitive palate and sturdy stomach in order to evaluate and assess the material, in order to be a competent judge).

Following up, Walter Puchner was supposed to analyze anthropomorphic baked breads and their relations to Byzantine iconography in *Antropomorphe Brotgebilde in Südosteuropa und ihre Beziehungen zur byzantinischen Ikonographie* (29–37), but unfortunately, he does so poorly. Puchner surely wrote an interesting article, but did so in using the culinary topic of the breads as a framework for his insights on the *lazarus cult*. Considering the central topic of the book, it would have been necessary to go more into detail respectively to the culinary issue of anthropomorphic breads.

In *Das Balkanische Wanderwort pitta ‘Blätterteig’* (39–54) (The Balkan wandering word *pitta* ‘puff pastry’), Johannes Kramer surveys by a historical linguistics approach the origin of the word *pitta*. After a short Intermezzo, where he compares *pitta* and *pizza*, Kramer elaborates on the first written testaments of the word as *non-soured flatbread* and *puff pastry*. After traversing diverse languages and their culinary-linguistic nuances (again citing the first evidence for those, too), he builds a borrowing pattern, which is supposed to sum up the preceding pages. All things considered, the article is well written and interesting.

The highlight of the volume constitutes the article *Wem gehört der/die/das Paprika?* (55–71) (To whom belong the bell peppers?) by Gabriella Schubert. After demonstrating the importance of bell peppers for Hungary, Schubert takes us on a culinary-political discovery, which interestingly begins in the New World. The author mentions how *Columbus* brought the peppers (along corn/maize, tobacco, chocolate, the tomato and the potato) into the Old World and what prominence it experienced. Ottoman restrictions of spice trade on the land route prevented considerable trade in such an important Asian spice for the European

markets: *pepper*. (Bell) peppers were used as a substitute to the spice, being similarly hot and sharp. It is this fiery similarity which led to the naming in the naming of the plant in European languages, most prominently French (and English for that matter!). Schubert explains the dispersion of this substitute spice and mentions the role of the Ottoman Empire. She does not only explore the dispersion of the bell pepper / paprika plant, but also its culinary derivatives, such as *goulash* and *ajvar paste*. Finishing, the author gives an extensive recipe for filled bell peppers on the last page.

Corinna Leschber analyzes in *'Wein' und 'Öl' in ihren mediterranen Bezügen* (73–82) (*Wine and oil in their Mediterranean aspects*) perhaps the most important trading goods, already in Mediterranean antiquity. The article is subdivided in two parts, where as the first part is the shorter one and is concerned primarily with customs, traditions and historical developments mostly concerning *wine*. In the second part, the author dwells in etymologies of wine and oil. After four pages on pre-Latin etymologies, relevance is centered on the Balkan area.

Rakija und der Rauschteufel. Zur Symbolik und Axiologie des Schnapses auf dem Balkan. (83–96) (*Rakija and the frenzy (intoxication) devil. On symbolism and axiology of spirits in the Balkans.*) is the title of Dagmar Burkhart's contribution, which is certainly almost as entertaining as the survey on *peppers* by Schubert. After elaborating on diversities of *raki*, *slivovic*, and the such on the Balkans, Burkhart paints a phenomenological and symbolic picture of spirits in the Balkans, mentioning the apotropaic character of spirits. As a finishing treat, Burkhart offers an excerpt of a column by a Bulgarian expatriate to Austria, trying to humorously enlighten on alcoholic culture in the greater Balkans.

Valeria Heuberg offers in *Zur Kulturgeschichte des Kaffeesgenusses im Osmanischen Reich sowie im Balkanraum* (97–110) (*On a cultural history note of coffee consumption in the Ottoman Empire and on the Balkans*) a short history of coffee. It is an informative short article, which, however, offered little new insights, except for the part on coffee culture development in the Balkans. Still, reading the article is advisable, since it offers a nice perspective on the importance of coffee for the Ottoman Empire.

Culinaria Balcanica Romanica

With her article *"Die Sprache bittet zu Tisch": Zu Lebensmittelbegriffen in rumänischen Redewendungen* (113–130) (*Language serves dinner. On food terms in Romanian idioms*), Ioana Scherf offers a highly interesting compilation of Romanian phraseologisms concerning especially terms on food. As it turns out, phraseologisms with words as *cheese*, *maize porridge* and *cabbage* are most prominent.

Thede Kahl is writing about the fate of culinary Orientalisms (*Zum Schicksal kulinarischer Orientalismen*) (131–148). In doing so, he mentions the difficulties with the term *turcism* (*Turcismus*) due to missing differentiation of linguistic features. Kahl gives insight, be it shortly, on dispersion and reduction of Orientalisms in the Balkan area, before going into the current state of research. After multiple pages on Oriental influences onto the Romanian culinary vocabulary, he gives examples, which he then summarizes in a handy list.

Jürgen Kristophson was supposed to analyze why *kebab* and its derivatives could not be Romance inventions in his article *Warum können Kebab und seine Ableitungen keine romanischen Erfindungen sein?* (*Why cannot kebab and its derivatives be Romance inventions?*) (149–156). Unfortunately, the author does not do so convincingly in a clear and stringent manner. He still offers, however, an interesting linguistic inventory of food terms in the Balkan area and explains how those were dispersed.

Luminița Fassel uses etymology in an attempt to differentiate Romanian cuisine in *Haben Rumänen eine eigene Küche? Eine diachronische und nicht zuletzt moldauische Perspektive* (157–168) (*Do Romanians have a proper cuisine? A diachronic and Moldovan perspective*). She clearly shows that local specialty dishes do not strictly have to be

autochthonous (except maybe regional adaptations of such) in order to be perceived as autochthonous. She furthermore shows that dishes do not need be that different from another in order to be acknowledged as criteria for national differentiation.

Biljana Sikimić and Annemarie Sorescu-Marinković offer with *Food of the Boyash: Contemporary fieldwork data* (169–184) the only contribution in English in this book. Interestingly, the authors are surveying the food of the Roma (Boyash/ Rudari), in the meantime characterizing it as food for the poor. Romanian speaking Roma are/ were apparently depending on charity by the countryside population, with whom the Roma are involved in trading businesses for food. *Mămăligă* and non-soured bread, which is kneaded by themselves in wooden troughs, are supposedly the main subsistence of the Roma, while they still refer to gathering food in the woods and their edges. Interesting are the custom of carrion consumption, which is called ‘anti-food’, and the ritual *gurban*, a sacrificial lamb prepared atop a pit.

In *Zuckerwerk und zehn Bouteillen Wein. Oder: Was uns Reise- und diplomatische Berichte über das kulinarische Leben in den Donaufürstentümern mitteilen können* (185–202) (Sugarworks and ten bottles of wine, or: what travel and diplomatic reports can tell us about culinary life in the Danubian Principalities) analyzes Peter Mario Kreuter’s the importance of foreign experiences. The author knows very well not only to talk about table customs, but also about apiculture (which is very import in Romania) and *mămăligă*, maize porridge.

Adrian Majuru describes table manners, customs and food habits, as well as the approach to food and dishware in his article *Timpul și memoria alimentației urbane. O atitudine față de alimentație în România între anii 1840 și 1940* (203–222) (Time and memory of urban food. Dietary attitudes in Romania inbetween 1840 and 1940).

After a short geographical digression on the Banat, Anton Sterbling offers very interesting autobiographic anecdotes, which offer insight into the meager cuisine of the Banat, in *Die karge Banater Küche* (223–238) (The meager cuisine of the Banat). Unfortunately, as interesting as it may be, the academic importance or relevance of this contribution is not apparent. The vast bibliography is not really helpful either, as the author cites himself a lot.

With *Receptarea vegetarianismului în Țările Române. O istorie a alimentației după doctorul Pavel Vasici Ungureanu (1806–1881)* (239–252) (Vegetarian recipes in the Țările Române. A history of diet as viewed by Doctor Pavel Ungureanu), Octavian Buda offers the second contribution in Romanian to this book. The author offers insights on vegetarian diet in Romania and how the Romanian physician Pavel Vasici Ungureanu perceived it. The focus is on vegetarian and vegan diet and the effects on it by other diets and culinary cultures.

In *Erlebtes, Erzähltes, Erforschtes. Eine kulinarisch-linguistische Reise durch Rumänien mit zeitlichen und räumlichen Abstechern* (253–274) (Experienced, told and researched (things). A culinary-linguistic journey through Romania with multiple local stops), Rodica-Cristina Țurcanu surveys Romanian simple cuisine using a linguistic and contact-linguistic approach. She does so by including regional and home production and mentions apiculture and *mămăligă*, which is very important to Romania. The author journeys from national and main dishes to meats, dairy produce, long-lasting foods and, finally, to pastry and follows up with alcohols and deli foods.

Culinară Balcanică Romanica Literară

Anke Pfeifer gives an account of *mămăligă*, *plăcintă* and other goodies and the identity function of food and drink in Romanian literature (*Von mămăligă, plăcintă und anderen guten Sachen. Zur identitätsstiftenden Funktion von Ess- und Trinkkultur in der*

rumänischen Literatur) (277–291). The article portrays the specific roles, which are ascribed to national and regional identities and their genesis. In doing so, a certain clash of East and West, and gender specific attributes as well, are mentioned, besides social and utopian (or dystopian) features.

In *Naturalia sunt turpia. Eugène Ionescos dramatische Meditationen über das Essen und Trinken* (293–317) (*Naturaliasunt turpia. Eugène Ionescos dramatic meditations on food and drink*), Klaus Heitmann surveys culinary topics represented in the *œuvre* of Ionesco. Those topics are supposedly still sparsely represented in his early works. Central topic thereby is food consumption and its absolute necessity, which Ionesco compares to a repressing world and totalitarianism as a social and political menace. Altogether an illustrious essay surveying, for once, a non-exhilarating aspect on food, which would still profit from better structure.

Christina Vogel offers an interesting comparison between food intake and the speech process in *Die ideale Nahrung: Das Verschlingen der Literatur im Werk von Urmuz* (319–329) (*Ideal food: the consumption of literature in the works of Urmuz*). The author mentions that the works of the avantgarde writer offer food topics and anthropophagy linked to the consumption of literature.

The last two contributions to this book are concerned about the works of I.L. Caragiale. In *Poetik und Essen. Caragiale definiert seine Zielsetzungen* (331–356) (*Poetry and food. Caragiale defines his goals*) Horst Fassel writes about Ioan Luca Caragiale's *œuvre* and its critical reception. At the end, the author added a four-page appendix with a German translation of *fragments* by Caragiale (*Caragiale 1932–1942, Bd. IV: 36–41*). The article is rather concerned with Caragiale as a person, but still, at the end, the food topic is presented briefly and to the point.

Unfortunately „*Meine Herren, ich bin der Enkel eines arnautischen Kochs*”. *Eine Mitteilung von Ion Luca Caragiale – ein Scherz?* (357–371) (“Gentlemen, I am the grandchild of an arnautic cook”. A message from Ioan Luca Caragiale – a joke?) by Iliana Gregori offers a poor end to this culinary volume. But still, it needs mentioning, that in this article, there is more emphasis on the oeuvre of Caragiale itself.

Altogether, the book offers interesting insights into Balkan culinary culture and food ways. The present articles are very diverse and offer a good read for scholars and those that are interested in Balkan food ways. The first part offers a more comparative perspective on Balkan food ways, following up with an emphasis on food ways in Romania and finishing with a block on food and Romanian literature. A few general editorial rectifications would have been beneficial. Anyhow, a worthwhile read, picking up *Culinaria balcanica* is highly recommended.

Sam Mersch
“Friedrich-Schiller” University, Jena
Germany

Georgiana LUNGU-BADEA, **Ideii și metaideii traductive românești (secolele XVI–XXI)**, Timișoara, Editura Universității de Vest/Aula Magna, 2015, IIe édition révisée et augmentée (2013/première édition), 336 p.

Georgiana Lungu-Badea, nom incontournable dans le domaine de la traductologie en Roumanie, publie récemment une seconde édition de l'ouvrage *Ideii și metaideii traductive românești* [‘Idées et méta-idées traductives roumaines’], pour lequel elle a fait un travail de

bénédictin. Depuis les débuts de la pratique traductive dans notre pays, pratique qui s'accompagne très tôt d'une réflexion digne d'être prise en considération, allant jusqu'à nos jours, l'auteure parcourt un chemin long et sinueux, parsemé de difficultés qu'elle essaie tout le temps d'éclairer, avec un esprit d'aventure intellectuelle en l'absence duquel l'entreprise semblerait impossible.

L'objectif visé par Georgiana Lungu-Badea, tel qu'elle l'énonce dans le préambule, est de démontrer qu'il existe une recherche prétraductologique (à l'état initial) qui se trouve à la base des recherches traductologiques contemporaines, idée qui contient en elle celle d'une continuité digne d'être valorisée par nos scientifiques, enseignants et chercheurs, traducteurs ou théoriciens de la traduction à leur tour. Les efforts menés par l'auteure sur ce champ de travail sont anciens et très soutenus. Il ne s'agit pas seulement de sa carrière consacrée exclusivement à la traduction-traductologie, mais aussi de l'activité qu'elle dirige dans le cadre de l'Université de l'Ouest de Timisoara, par l'intermédiaire du Centre d'Études ISTRAROM–Translationes, qu'elle a initié et qui se remarque par des résultats admirables dans le domaine, étant reconnu non seulement dans le pays, mais aussi à l'étranger. Ainsi on apprend que certains sujets traités dans l'ouvrage – comme par exemple *programmes de traduction, traducteurs, perspectives sur la prétraductologie roumaine* – sont le résultat des recherches menées initialement à l'ISTRAROM–Translationes dans le cadre d'un programme intitulé « La contribution des traductions roumaines (XVIIIe–XIXe siècles) du français, de l'italien et de l'espagnol au développement de la langue, de la culture roumaines et des échanges culturels entre la Roumanie et l'Occident ». Les perspectives sur la pré- ou *protraductologie* roumaine sont censées offrir une image complexe du contexte traductif, historique et culturel, comme des particularités linguistiques et extralinguistiques où le processus de traduction est réalisé et où ses produits sont destinés à circuler.

La traductologie roumaine est abordée dans le livre selon deux directions : d'une part les théories concernant la traduction (philologique, linguistique, sociolinguistique – principalement) et de l'autre les « âges de la traduction », qui permettent que l'on parle d'une étape normative, d'une autre descriptive, d'une troisième fonctionnelle et d'une quatrième productive, selon les classifications de l'auteure (p. 10). Pour y aboutir, elle a interrogé d'impressionnantes ressources bibliographiques, des documents recouvrant plusieurs siècles, ce qui constitue le premier point fort de cet ouvrage, l'originalité et le courage de l'entreprise en constituant les deux autres !

La structure du livre est, bien évidemment, celle du parcours envisagé dans le but de synthétiser et d'aboutir à un bilan à même d'informer sur l'existence du phénomène culturel traductif – pratique et réflexion sur la traduction étant également présentes, de même que sur son importance dans notre espace culturel. Encadrés d'une *Introduction* et de *Conclusions*, les quatre chapitres explorent la substance d'amples efforts déroulés le long des siècles mentionnés dès le titre (XVIe–XXIe), le tout sous le signe de l'interrogation avide de vérité et d'arguments à fournir dans ce but.

Le premier chapitre est, comme tout point de départ et d'ancrage, plus timide, esquissant une théorie sur les débuts de la pratique traductive ou traduisante roumaine, qui coïncident avec les commencements de l'écriture en langue roumaine sur ces terres, la date repère étant l'an 1521 (parution de la célèbre *Scrisoare a lui Neacșu* ['La lettre de Neacșu']). La première étape des traductions roumaines serait donc située du début du XVIe siècle jusqu'environ le milieu du XVIIe siècle et concerne principalement les textes d'église, auxquels on ajoute des documents (de diverse nature) et des lettres. Une première observation qualitative constate l'amélioration et l'enrichissement de cette activité au XVIIIe siècle par rapport au siècle précédent. Plusieurs exemples y sont inventoriés et analysés sous l'aspect du contenu à traduire, de leur situation linguistique, informative et sociale et, bien sûr, en ce qui concerne la qualité de la traduction.

Le deuxième chapitre, *Programe de traducere. Perspective asupra traductologiei românești* [‘Programmes de traduction. Perspectives sur la traductologie roumaine’] s’avère être très consistant, relevant d’un travail fort méticuleux, appuyé tant sur la pratique traduisante que sur la constitution d’une pensée traductive. L’auteure y examine, depuis un contexte extra-traductif et les raisons traductives à l’œuvre, en passant par l’héritage d’une tradition, les diverses écoles de traduction, leurs programmes, la raison et la finalité de cette pratique au XIXe siècle. La partie consacrée à la *critique de la traduction* est le lieu où sont examinés les divers types de discours du type traductologique (émanant tant de traducteurs que de non-traducteurs).

Precepte de critică a traducerii și de lexicologie [‘Préceptes de critique de la traduction et de lexicologie’] est le troisième chapitre de l’ouvrage, qui, malgré la note théorique plus prononcée, n’est pas moins riche en illustrations pratiques de la pensée examinée. Une place importante est allouée ici aux outils de la traduction, voire les dictionnaires, dans le contexte d’un débat sur les débuts de la lexicographie roumaine. La troisième partie du chapitre esquisse des portraits de traducteurs (*microportraits*, selon les mots de l’auteure), à la suite d’une série de questions dont les réponses servent de cadre. Parmi ces questions : *Qui traduit, comment et pourquoi ?*, *Pour qui et pourquoi, dans quel but traduit-on ?*, *Qu’est-ce que l’on traduit ?*, *Quels en sont les genres de prédilection ?*... Chaque réponse fournie à une question prépare la voie des portraits, sert à les insérer dans un contexte qu’ils illustrent. Les figures portraitisées sont : Dimitrie Cantemir, Costache Conachi et Simeon Marcovici. Au-delà du « portrait », on parcourt le travail du traducteur, l’attention de l’auteure se concentrant sur chaque contribution à une histoire de cette pratique et à la réflexion qui double la pratique.

Le quatrième chapitre nous ramène dans la contemporanéité, plus exactement à nos jours, par des réflexions sur les *perspectives traductologiques roumaines contemporaines*. La démarche de l’auteure avance beaucoup, dans le but déjà affirmé de mettre en évidence l’existence d’une traductologie roumaine (à travers le temps) qui peut être comparée avec la traductologie occidentale, en même temps que pour souligner l’importance de plusieurs préfaces à valeur de « petits traités de traductologie » (p. 164). Tout est censé préparer le terrain qui permette l’exploration solide, appuyée de la traductologie roumaine actuelle, fruit d’un si long, ample et soutenu effort scientifique, illustré par tant de noms de notre culture ! Située sous le signe de l’échange et de la communication, la traductologie roumaine montre son rôle et sa place dans le concert culturel européen, tout en relevant de l’importance de la filiation des idées, du besoin de suivre certains modèles (plutôt que d’autres), du poids des facteurs qui ont influencé certaines voies (et voix) dans le domaine. Un parcours systématique, minutieux et détaillé, de longue respiration scientifique, fait le bilan des plus actuelles et importantes orientations dans la recherche traductologique roumaine. Les noms qui les illustrent y sont mentionnés, avec une courte présentation des contributions les plus importantes.

Pour en venir aux *Conclusions* émises par Georgiana Lungu-Badea, il faut remarquer, au-delà des fonctions attribuées à la traduction qui se dégagent de ces textes-préfaces, le lien qui rattache traduction et lecture, l’une étant une ouverture sur l’autre. On rappelle aussi la tendance vers l’atomisation (la même dans toutes les traductologies du monde), où les tendances communicative, cognitive, littéraire, sociolinguistique, normative, descriptive, inductive, etc., coexistent. On ne pourra pas ignorer la qualité technique et culturelle de l’*Index des noms* (traducteurs du XIXe siècle), tout comme celle des *Annexes* (divers textes posant le problème de l’importance, de la difficulté, de la nécessité de la traduction), ce à quoi on ajoute une bibliographie impressionnante par sa richesse et diversité !

L’ouvrage constitue non seulement un outil d’une importance majeure pour les chercheurs du domaine, mais surtout un exemple de recherche menée dans le but de combler un vide inadmissible dans le contexte actuel des recherches en traductologie, quels qu’en fussent les efforts et les obstacles ! Une recherche brillamment réussie tant sous l’aspect des

arguments puisés dans les textes égrenés le long des siècles investigués, mais aussi sous l'aspect de l'analyse et de la validation scientifique de la pensée traductive roumaine qui intègre ainsi une tradition européenne à l'intérieur de laquelle elle s'est constituée, développée et améliorée. Un ouvrage auquel nombre de chercheurs vont puiser afin de relancer ou de poursuivre des recherches, des idées, des débats, voire des pratiques traductives, dans cet esprit de continuité et de diversité, mais aussi de rigueur scientifique fort visible qui y est à l'honneur !

Liliana Foşalău
Universităţe « Alexandru Ioan Cuza », Iaşi
Roumanie

Petrişor MILITARU, **Ştiinţa modernă, muza neştiută a suprarealiştilor**, Bucureşti, Editura "Curtea Veche", 2012, 288 p.

A salient study proposes the Craiova-based researcher Petrişor Militaru, editor at *Mozaic* and *EgoPhobia* magazines, namely *Ştiinţa modernă, muza neştiută a suprarealiştilor* (*Modern Science, the Unknown Muse of the Surrealists*), Bucharest, Curtea Veche Press, 2012. The foreword, signed by Basarab Nicolescu – an authentic guru for the researcher – is titled "1900–1930 – Noua Renaştere [1900–1930 – The New Renaissance]". What is the motivation for this accolade donned on avant-garde's representatives? First, the re-invention of physics. On December 14, 1900, Max Planck lectured about the "black body" which absorbs the electromagnetic radiation. With this occasion, he formulated the concept of *elementary action quantum*, described with the help of a universal constant (Planck's constant). Thus, the concept of continuity was shaken by a new theory: the discontinuous structure of energy. In 1905, Einstein enunciated the formula of restrained relativity, and in 1915 he launched his general theory. In parallel, in 1904, Freud publicly mentioned psychoanalysis. In 1907 Picasso painted *Les Demoiselles d'Avignon*, whereas in 1910 Kandinsky legitimated the abstract painting.

The last moments of binarism

This was a wonderful cultural period and, now and then, a historically disastrous one. Basarab Nicolescu remarked in a poetical manner: "culture and history are like two parallel-flowing rivers whose destinies seem dramatically different" (p. 6) (translation mine). Everything is hysterical and Paris is the centre of *Les Années Folles* (1920–1929). Arts and sciences hatch simultaneously: in 1924 André Breton published *The First Manifesto of the Surrealism*, and in 1927 the Catholic Belgian priest Georges Lemaître conceptualised the cosmological model of Big Bang (although he had been anticipated in this respect by the Russian physicist Alexander Friedmann). The science of logic was under siege too! The binarism which repelled the *tertium* (third) started losing ground in favour of non-classical logic. In 1929 there was the fever of *The Second Manifesto of the Surrealism*, and in 1931 this "second Renaissance" seemed fulfilled with Gödel's "incompleteness theorem".

Basarab Nicolescu manifests his hope, however, for a third Renaissance, this time one of the 21st century, by the confluence of informatics revolution and transdisciplinarity, when the cosmopolitan ideal will be attained: "the awareness of the world as a country for all human beings" (p. 7). Of course, we discern here the Eurocentric perspective on Renaissance, one that ignores the Renaissances on other continents. By supporting his disciple, Basarab Nicolescu agrees that "transdisciplinarity is a generalized avant-garde" (p. 11).

Petrișor Militaru's book is a revelation also owing to the fact that every component of its architecture is artfully selected. One could find here neither erudite parades, nor content-emptied paraphrases. Right with the motto above the Argument – picked from André Gide *Les nouvelles nourritures terrestres* (1935), this infallible architecture becomes obvious: “Alas! Who will saw off the heavy chains of logic that suffocate our spirit?” And all of a sudden I think of Macedonski's article “On the logic of poetry”, wherein he clamoured that the logic of poetry is illogical in a sublime way. It results that we could unlearn the classical, binary logic with the help of poetry or of the transdisciplinary approach which targets both the *content* of disciplines and the *links* between them. The author proves the interdisciplinary appetite of a genuine intellectual, and his indifference to the prejudices and snug petty orgueil of so many specialists. His preoccupation is with the continuity, the separability, the determinism, and the symmetry at the macrophysical level so that he could oppose these attributes to the discontinuity, inseparability, the quantic indeterminism and the asymmetry at the microphysical level. After centuries of *macro*, there has come the moment of *micro* revolution: the blending of literary genres, the bizarre surrealist asymmetry, the principle of the excluded third, the principle of complexity, and, the various levels of reality described in B. Nicolescu's book *Transdisciplinarity. Manifesto*. Another deficiency of the binary logic would be the cemented opposition between literature and anti-literature. The new logic, of a surrealist type, suggests another type of rationalism, open to automatic dictum and fortuitous associations between images.

From interdisciplinarity, via pluridisciplinarity, towards transdisciplinarity

Contrasting positivist limitations, dreams are called again to contribute to the prospective side of science: in 1924, Louis Aragon wrote the essay *Une vague des rêves* and Jacques Prévert explained the surrealist revolution through the formula “Rêve+Evolution=Révolution”. The free association as a method had its roots in Freudian psychoanalysis.

This massive preamble introduces the concept of transdisciplinarity which, as we have seen, assumes a larger approach than interdisciplinarity. The term “transdisciplinarity” made its debut at the beginning of the 70s in the writings of the Swiss psychologist Jean Piaget, in those of the French philosopher and sociologist Edgar Morin and in those of the Austrian astrophysicist Erich Jantsch. In 1985, B. Nicolescu's book, *We, the particle, and the world* inferred the significance of the concept by stating the etymological link between “trans” and the lexeme “Third”. Transdisciplinarity would hint at “what is concomitantly between disciplines, inside disciplines and beyond any discipline” (p. 26). The ontology of “între” (“within”) construed by C. Noica is fashioned into a museum exhibit by the new apprehension of the universal complexity.

If interdisciplinarity resorts to a methodological transfer from one discipline to another, if pluridisciplinarity studies the subject within a discipline with the help of more disciplines, all of them used simultaneously, then transdisciplinarity fills the gap between disciplines, combating the way in which it was preserved by the classicist, Aristotelian thinking.

In the same book, B. Nicolescu considers that the new concept is synchronized with the decline of civilizations. Petrișor Militaru takes the idea further and refers to the only-crust-people, without substance, in the allegorical novel *The Analogue Mountain (a Novel of Non-Euclidian Alpine and Symbolic Authentic Adventures)*, written in 1952 by René Daumal, who are addicted to fashionable pseudo-therapies. Transdisciplinarity would be the third rescue solution from implosion for the present-day civilisation, which doesn't facilitate anymore, because of its multiple ramifications, the fulfilment of the all-knowledgeable Renaissance man. The necessity of achieving communication between disciplines is ascertained by the setting up of a Reflection Group for Transdisciplinarity adjoined to

UNESCO and of an International Centre for Research and Transdisciplinary Studies. This new domain envisages the unification of knowledge by understanding the present-day world, which is menaced by segmentation and lack of communication between specializations.

Transdisciplinarity brings with it the transhumanism, that is a sort of complete fulfilment in, through and behind of the *Dasein*. In 1994, Lima de Freitas, Edgar Morin and B. Nicolescu backed up the complexity of human beings by publishing the *Book of Transdisciplinarity*.

The poetics of the included third part

Transdisciplinarity captures the dynamics resulted from the simultaneous manifestation of many reality levels. These levels are apprehended owing to many layers of perception. Knowledge is enhanced also by accepting the logic of the included third part, and this aspect is reflected physics-wise. Contrary to classical physics, which operated only with corpuscles, in quantum physics the quantum particle is a unity of opposites, being simultaneously corpuscle and wave, or neither one. The discontinuous structure of energy is mirrored by the discontinuous structure of reality levels.

B. Nicolescu is a salient contributor to this theory of the whole, *mathesis universalis*, the equivalent of physicists' Saint Grail, in Leon Lederman's coinage in *The God Particle*. Not only did the surrealists find an important venue here, but I think the textualists too, with their marked resistance to reality, had no shame in glutting themselves at the feast dressed by the quantum physics. Rearranging the levels of reality included the macrophysics level, the microphysics level, and the cyber-space-time, and this multifunctional structure made possible also the development of psychoanalysis.

The future is unforeseeable: the *M theory* (from "membrane") heralds one dimension of time and ten dimensions of space. The new model of reality is a non-hierarchical one, but still coherent.

A salient representative of the revived neo-Aristotelian logic was Stéphane Lupasco, the one who founded his philosophy on the dynamic logic of contradictoriness (or *ontologic*), wherein *homogenization* and *heterogenization* make the law. By introducing the *T dimension*, in which contraries achieve identity and permit the functioning of the logic of included third part, Lupasco stressed the energetic antagonism. His tridialectic, based on the three disciplines, opens un-envisaged possibilities for aesthetics and, implicitly, for the overlappings and automatisms of the controlled chaos – which seemed so appetizing for surrealists. In his vision, only the logic of aesthetics could accept contradictions. Consequently, art wouldn't research the truth or the real, but the false, understood as a quantic process of logical contradiction.

The end is only a feverish start

This is the theoretical part of the book, supported by fabulous applications consisting in comparing the Einsteinian space-time continuum with Picasso's cubist simultaneity; the analysis of the "nuclear mysticism" of Salvador Dali; the analysis of the technique of inversion in Max Ernst's painting; the analysis of discontinuity and of interstitial paintings in Magritte's paintings, but also the principle of the included third and the relativity of internal-external space in Gellu Naum's poetry.

Not only the indissoluble bond between the new science and art, but also the richness of information, as well as the magisterial structuring, able to generate epistemic suspense, could make a scientific best-seller of this book. I have never fainted in front of intellectual priggishness which declares syntheses as more important and more difficult to build than the essays, for instance. Industry moulded in didactic exhibits may be lucrative, but it seldom exhumes intelligence and seductive new perspectives. This fact is visible in the Romanian

culture, which benefits of some honest syntheses, but when it comes to ideas and ways of displaying, this one looks, on a vast expanse, as a depot of second-hand artefacts. *Știința modernă, muza neștiută a suprarealiștilor (Modern Science, the Unknown Muse of Surrealists)* is different as it stays seductive all through the pages and it is also free from the narrow perspective of the literary perspective. So, if you haven't bought the book so far, there will follow three years of bad luck at least.

Felix Nicolau
 "Hyperion" University, Bucharest
 Romania

Ana-Maria PRISACARU, **Toponimia românească din Bucovina habsburgică (actualele teritorii românești). Germanizare și reromânizare**, Iași, Editura Demiurg, 2015, 202 p.

De nombreux livres ont été rédigés sur le thème de la Bucovine habsbourgeoise, beaucoup de manière assez subjective. Parmi ceux qui ont essayé de garder une attitude objective, impartiale, se trouve cet ouvrage, paru dans la déjà bien connue collection *Lingua*. Il s'agit de la forme revue de la thèse de doctorat *Efecte ale interferenței lingvistice româno-germane în toponimia românească din Bucovina habsburgică (actualele teritorii românești)*, que l'auteure, chercheur à l'Institut de Philologie Roumaine « A. Philippide » de Iasi, a soutenue en 2012. Le but déclaré du livre est d'analyser la manière dont l'allemand, langue officielle dans cette région roumaine annexée à l'Empire habsbourgeois (entre 1775 et 1918), a influencé la toponymie roumaine de la zone. Pour sa démarche, Ana-Maria Prisacaru a utilisé des informations trouvées dans des livres, dictionnaires, monographies ou revues et dans des documents gardés aux archives, mais elle a fait aussi des recherches sur le terrain, dans les territoires intéressés.

L'auteure fait, dans le chapitre sur les données historiques, un effort de synthétisation de la multitude d'informations sur la période où le nord de la Moldavie a fait partie de l'Empire habsbourgeois et sur les circonstances de son annexion. On y trouve aussi l'explication du nom *Bucovine*, un *toponyme officiel*, inventé par l'administration habsbourgeoise pour désigner ce territoire après 1775 : les attestations du mot *bucovină* se trouvent dans des traductions des documents anciens, écrits en slavon, où les éditeurs n'ont pas traduit le mot par *făget* « forêt de hêtre », mais ils l'ont gardé ; en plus, dans la province appelée *Bucovina* les forêts de hêtre sont rares, donc ce nom ne caractérise pas ce territoire. Il y a « une discordance entre le toponyme *Bucovina* et la réalité géographique désignée » (p. 25).

Bien que la population roumaine fût majoritaire dans le territoire annexé, la nouvelle administration a pris des mesures qui devaient conduire au nivellement des particularités nationales, à la centralisation et à la germanisation de cette province, conformément à la politique joséphinite (p. 27). Une de ces mesures a été l'usage de l'allemand au niveau juridique et administratif, dans les écoles et églises, la langue de l'Empire, devenant peu à peu la langue officielle de Bucovine, à côté du roumain. En fait, il ne s'agissait pas de l'allemand littéraire, mais de « l'allemand de Bucovine » [„germana bucovineană”] (p. 47) qui présentait de nombreux traits autrichiens à influences bavaroises (p. 47), mais aussi des mots empruntés au latin, beaucoup de verbes à la diathèse réfléchie (comme dans les langues slaves), etc. Bien sûr, la plupart de la population, inculte, a adopté des mots allemands dans la forme où elle les entendait et les a adaptés au système de la langue roumaine (p. 47). Les

domaines du vocabulaire roumain où on voit une importante influence de l'allemand sont ceux militaire, juridique, administratif, technique, même celui de l'anthroponymie.

Les noms de lieux ont subi aussi des transformations pendant l'occupation habsbourgeoise. Ana-Maria Prisacaru en a identifié deux directions : l'intégration des toponymes roumains dans le système de la langue allemande (aux niveaux phonétique, graphique, morphosyntaxique et, des fois, même sémantique) et la création des toponymes pour désigner des nouvelles réalités sociogéographiques (p. 57). Ceux qui rédigeaient les documents ou les cartes ne connaissaient pas le roumain, en conséquence ils écrivaient les noms de lieux comme ils les entendaient, en essayant de reproduire les sons roumains par le système orthographique qu'ils connaissaient mieux : allemand, hongrois, polonais ou ukrainien. Et des fois les résultats sont assez différents de la forme initiale roumaine, surtout s'il intervient en plus des erreurs de graphie : *Futieczello* à la place de *Făgețelul* (p. 122), *Chilischeny* et *Scilliciny* pour *Hilișeni* (p. 127), *Krebitalle* à la place de *Hrebenele* (*ibidem*), *Lypoczeštj* pour *Ipoțești* (p. 130), *Redul* pour *Iedul* (*ibidem*), *Mazaren* pour *Măgura* (p. 134), *Repomurcina* pour *Marginea Râpii* (*ibidem*), etc. Ana-Maria Prisacaru réussit à cumuler et à présenter des exemples pour toutes sortes d'adaptations graphiques et phonétiques qu'ont subies les toponymes roumains pendant la période de l'annexion. La création toponymique officielle, nécessaire pour dénommer les nombreuses colonies créées en Bucovine, est aussi exemplifiée dans le livre dont on discute ; lorsque la colonie n'a pas pris le nom du terrain où elle a été constituée, l'administration lui a attribuée un nom choisi de manière arbitraire, pour rendre hommage à une personnalité (*Andreasfalva*, *Karlsberg*, *Laudonfalva*), ou motivé par le paysage (*Buchenhain*, *Eisenau*).

Suite à des enquêtes faites sur le terrain, l'auteure a même découvert quelques lieux-dits populaires qui rappellent l'époque de la Bucovine habsbourgeoise : *Drumul Împărătesc*, *La Șperă*, *Podul Țugului*, *Șanțul Împărătesc*, *Șlagul la Schtraub*, *Ulița Hammergeasse*, etc. (p. 87–90). Ils peuvent être formés à partir des noms de certains colons allemands (*Lunca lui Klemenț*, *Cărarea lui Weinstein*), des régionalismes provenus de l'allemand (*La Șaibă*, *În Știlă*), d'un ethnonyme (*Cimitirul nemțesc*), etc.

Après 1918, le roumain redevient l'unique langue officielle de ce territoire et, par conséquence, une commission ministérielle a coordonné le passage à la toponymie roumaine. Cependant, quelques noms de lieux tels que *Dămăcușa*, *Dănila* ou *Răusenii* ont gardé pour quelque temps la forme déformée par la langue allemande : *Demacușa* (< l'allemand *Demakusza*), *Danila* (< l'allemand *Danila*), *Reusenii* (< l'allemand *Reussenii*). Dans le cas des toponymes *Crăinicești*, *Știulbicani* ou *Breața*, les variantes germanisées sont définitivement restées dans la nomenclature officielle d'après 1918 : *Grănicești* (< l'allemand *Kraynicești* et, ultérieurement, *Granitschestie*), *Stulpicani* (< l'allemand *Stulpikany*), *Brașca* (< l'allemand *Braschka*).

Une importante partie du livre est représentée par le répertoire des toponymes germanisés qui contient des noms de lieux qui ont subi des transformations après l'annexion de ce territoire à l'Empire habsbourgeois. Les exemples ont été choisis pour qu'on puisse mieux suivre toute sorte de changements toponymiques dus à l'adaptation au système phonétique, graphique et morphosyntaxique de l'allemand des colons ou pour voir la manière de récupérer les formes roumaines après 1918. Quelques noms de lieux ont été tellement changés qu'il nous arrive de nous demander s'il ne s'agit pas d'autres noms utilisés pour désigner la même réalité géographique : *Șipotul* pour *Nisipitul* (p. 140), *Ratza* pour *Piatra Chicerei* (p. 144), *B. Csilipe* pour *Poiana Ciungilor* (p. 146), *Burgenestj* pour *Burla* (cependant, ici il s'agit d'une erreur de l'auteure, le premier nom étant une forme du nom de village *Burghinești* – p. 109).

Ana-Maria Prisacaru fait appel à des concepts tels que le contact linguistique, l'intégration toponymique, la motivation toponymique secondaire et à une riche bibliographie pour présenter et expliquer en détail toutes les situations de modifications

dénominales dues aux changements politiques dont on a déjà parlé. Le livre *Toponimia românească din Bucovina habsburgică (actualele teritorii românești)*. *Germanizare și reromânizare* vient compléter les études sur l'annexion de la Bucovine à l'Empire habsbourgeois et ses conséquences sur le terrain de l'onomastique.

Daniela Butnaru
Institut de Philologie Roumaine „A. Philippide”, Iasi
 Roumanie

Anna TABAKI, Despre iluminismul neelen. Curentul de idei și canale de comunicare cu gândirea occidentală, București, Editura Omonia, 2015, 214 p.

Volumul de față cuprinde, în detaliu, o încadrare a Iluminismului neelen în cel european, pe de o parte, prin analizarea etapelor evolutive ale acestui curent de gândire în arealul sud-est european, iar pe de alta, printr-o cercetare dominant comparativă a expresiilor acestuia din zonele periferice ale Europei, mai conservatoare. Astfel, dinamica internă a manifestărilor sale a cunoscut mai multe faze de înflorire, începând cu Iluminismul timpuriu din vremea Mavrocordaților, și până la nivelul superior reprezentat de Adamantios Korais. Pentru a înțelege acest fenomen, subliniază autoarea, este necesară cunoașterea literaturii clasice, dar și a celei creștine, precum și a tradiției ecleziastice patristice. Având drept punct de pornire cartea lui Konstantinos Th. Dimaras, *Revoluția franceză și Iluminismul elen în jurul anului 1800*, acest studiu extins urmărește, de asemenea, evaluarea importanței curentului iluminist, mai ales în cadrul Peninsulei Balcanice. De aceea, în prima parte a lucrării, *Definirea fenomenului. Istoricitate critică*, cercetătoarea stabilește factorii catalizatori, printre care *polimorfia geografică și iradierea multiculturală*, având în vedere, de asemenea, rolul de vehicul cultural deținut de limba neogrecă în acea perioadă. Începând cu patriarhul Kyrillos Loukaris și continuând cu Theofilos Korydaleas, Hrysanthos Notaras, Antonios Katiforos, se conturează seria personalităților aparținând Iluminismului neelen. Pe parcursul volumului, se încearcă și o periodizare a manifestărilor iluministe din regiune, în felul următor: aproape o jumătate de veac, din 1770 până în 1820, și mai târziu, din 1830 și chiar 1850 până în vecinătatea perioadei romantice; de altminteri, „primele decenii ale celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea se disting într-adevăr prin densitatea și intensitatea sporită a curentului iluminist” (p. 31). În interiorul acestor delimitări, există figuri iluministe care se remarcă pe întreg teritoriul grec, dar și în zonele limitrofe, precum Evghenios Voulgaris, Iosipos Moisiodax, Dimitrios Katartzis, Nikiforos Theotokis, Vikentios Damodos, Methodos Anthrakitis, Theodoros Kavalliotis și alții. Astfel, între Iluminismul timpuriu și curba finală a etapei târzii, se circumscrie propensiunea către o nouă etică și o nouă dezvoltare a societății, iluminismul elen asimilând într-o manieră eclectică, după cum constată Anna Tabaki, diferite tendințe specifice curentelor occidentale corespunzătoare.

În partea a doua a cărții, despre *Continuitatea istorică a elenismului*, se menționează mai întâi faptul că modernitatea grecilor provine în mare măsură din paradigmele Evului Mediu, iar termenii din accepția comună precum *decădere*, *declin* trebuie înlăturați, și înlocuiți în mod necesar cu viziunea unei *tranziții* perpetue. În acest context, *post-bizantinism*, *neo-elenism* rămân subordonate, până la un punct, și Antichității, printr-o serie de producții culturale reprezentate de „colecțiile de gnome, ori textele cu caracter parenetic” (p. 40), dar și manuale de morală ori traduceri. Parafrazând ideea de bază a autoarei, intelectualitatea fanariotă de atunci a asimilat continuitatea istorică a elenismului, Bizanțul

reprezentând o verigă de legătură în acest sens. Gândirea revoluționară a lui Rigas Ferraios Velestinlis constituie, de asemenea, un vector de sincronizare cu principiile iluministe occidentale. De fapt, liniile de intersecție între cele două tipare culturale, cel vestic, și cel balcanic, trebuie căutate în *neoclasicismul eroic* înaintat de Revoluția Franceză, și mișcările succesive de eliberare de sub jugul otoman a sârbilor, românilor, și desigur a grecilor (vezi și *Istoria vechii Dacii* de Dionysios Fotinos). Tot aici, mai apar și unele puncte de divergență, aflate între avânturile romantice care exaltă perioada bizantină, și „reacțiile spiritului iluminist”, care totuși prezervă Antichitatea.

Astfel, în capitoul al treilea, mai specific, intitulat *Iluminism și critica religiilor: experiența greacă*, se încearcă descrierea fenomenului neo-elen în context european, tradiționalismul cunoscut grec delimitându-se în mod constant de ateism sau eterodoxie. Toate acestea sunt nuanțate și prin intermediul scurtelor portretizări ale personalităților vremii, un model reformator important fiind Adamantios Korais. O secțiune importantă din volum este dedicată *Traducerii* înțelegând drept *canal de comunicare și culturalitate*, în care se delimitează sfera și granițele literaturii în practica metafrastică, în contextul „reculului european al Iluminismului”, iar o analiză specială se referă la traduceri manuscrise și preluarea genurilor literare occidentale, autoarea schițând și un tabel aferent. De asemenea, un micro-studiu detaliat atrage atenția asupra unor codex-uri, unele dintre acestea regăsite la Biblioteca Academiei Române, și asupra cazului traducătorului Ioannis Rallis. Cât privește circulația prozei, „aspecte variate ale ficțiunii occidentale, romanul barocului, roman moral și filosofic, *roman sentimental*, genuri care au marcat secolele al XVII-lea și al XVIII-lea europene, pătrund în cultura neogreacă prin traduceri manuscrise ale Iluminismului” (p. 95).

Dovedind un real interes și pentru considerațiile teoretice, Anna Tabaki trasează câteva concepții și teorii despre traducere din perioada care acoperă întreg secolul al XVIII-lea, astfel de elemente de paratext fiind revelatorii pentru studierea fenomenului propriu-zis. Aceasta urmărește în detaliu aserțiunile a trei reprezentanți importanți în acest domeniu: Moisiodax, Dimitrios Katartzis și Panayotis Kodrikas, trecând apoi în mod firesc înspre concepțiile pedagogice din traducerea greacă a unei lucrări elaborate de Charles Rollin, tot aici făcându-se un demers comparatist între textul original și cel intermediar. Pentru că literatura era în acea epocă echivalentă întrucâtva cu erudiția, aceasta *păstrează cadrul conservator de referință într-un sistem de valori controlat de morală ecleziastică tradițională*. Totodată sunt bine inserate aserțiunile despre morală ale lui Dimitrios Darvaris, care impun o atitudine echilibrată, preluând elemente din școala occidentală, îmbinate cu altele mai conservatoare, provenind chiar din gândirea aristotelică.

Revenind la Rigas Ferraios, sunt subliniate activitățile de traducere facilitate de acesta în perioada iluministă neolenă, care era un adevărat program editorial, însemnând totodată și un factor catalizator pentru înnoirea mentalităților, precum și a schimbului de idei între Răsărit și Apus, deceniul 1790–1799 fiind decisiv în context. Ca o completare a ideilor principale, cercetătoarea se ocupă de viziunea lui Adamantios Korais, unul dintre cei mai de seamă eleniști ai epocii (filolog, critic, editor de texte), asupra literaturii și teatrului, cu un impact deosebit în lumea neo-elenă. Spre finalul cărții, un alt subcapitol conține referiri consistente la presa periodică iluministă, constatând că ziarele erau istoria zilelor respective și că acestea întruneau două condiții: „descoperirea și încorporarea diferenței în educația existentă, precum și căutarea fizionomiei naționale, drum complex care se îndreaptă spre trezirea națională” (p. 171). În *Addenda* se nuanțează în mod adecvat preluările cugetărilor lui Voltaire în ansamblul Iluminismului grec, fiind evidentă circularitatea demersului și ideea de integrare în context european.

Amalia Drăgulănescu
Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași
România